

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΓ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 165 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2000 • ΤΕΒΕΤ - ΣΕΒΑΤ 5760

Οι «περιούσιοι»

Του κ. ΜΑΡΙΟΥ ΠΛΩΡΙΤΗ

ΟΤΑΝ ΤΕΛΕΙΩΣΕ ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος με τη συντριβή του νατισμού-φασισμού, πάρα πολλοί πίστεψαν πως, μαζί με τους ηγέτες τους, θάφτηκαν για πάντα και οι εγκληματικές «ιδεολογίες» τους. Αρκετοί άλλοι, ωστόσο, φοβόνταν πως «είναι ακόμα γόνιμη η κοιλιά απ' όπου βγήκε το κακό»- όπως είχε προμαντέψει ο Μπρέχτ, απ' το 1941'-, πως το «αβγό του φιδιού» θα βγάλει κι άλλα ιοβόλα ερπετά.

ΚΑΙ, ΑΛΙΜΟΝΟ, οι φόβοι τους αλήθεψαν, όπως όλοι ξέρουμε. Δικτατορίες κάθε χρώματος και φυράματος δεν έπαψαν να «στολίζουν» τον γήινο χάρτη και η Ελλάδα πήρε πλούσια μερίδα απ' το αβγάτισμα του αβγού, για εφτά αιώνια χρόνια.

ΑΛΛΑ και σε χώρες που είχαν πληρώσει, μεσοπολεμικά, την αιματηρότατη ευλογία του ολοκληρωτισμού (Γερμανία, Ιταλία, κλπ.), όπως και σε χώρες που δεν την είχαν ποτέ γευτεί, δεν έλειψαν, κάθε άλλο, οι νοσταλγοί του νατισμού, και οι προφήτες της μισαλλοδοξίας και του φυλετικού μίσους.

ΔΕΙΓΜΑ, οι ΗΠΑ όπου, άλλωστε, ο ρατσισμός, έχει παλαιότερες ρίζες και στάθηκε το έναυσμα για τον φοβερό εμφύλιο πόλεμο του 1861-65.

ΤΩΡΑ, όμως, οι **μαύροι** δεν αποτελούν τον μοναδικό στόχο των φανατικών. Στους «νέγρους» ήρθαν να προστεθούν και οι **Εβραίοι** και **όποιοι άλλοι** δεν έχουν την τύχη να διαθέτουν δέρμα αγγελικού άσπρου χρώματος...²

ΠΟΙΚΙΛΩΝΥΜΕΣ οργανώσεις ξεφυτρώνουν ολόένα, πλάι στην παλιά Κου Κλουξ Κλαν... οργανώσεις εθνικιστικές, σωβινιστικές, νεο-νατιστικές, αντισημιτικές, παρθοθησκευτικές («Αριανά έθνη», «Χριστιανική ταυτότητα», «Εθνική συμμαχία», «Τάξη» κλπ.), που κηρύσσουν το ευαγγέλιο -και την πράξη- του μίσους και του εξολοθισμού των «άλλων». Κατά τους πρωθυερείς των οργανώσεων αυτών, «**περιούσιος λαός του Κυρίου**» είναι αποκλει-

στικά οι **λευκοί** και **δη οι αγγλοσάξονες**, οι «**γνήσιοι απόγονοι του Αδάμ και της Εύας**» (ξεχνάνε, ωστόσο, πως εκείνο το ζευγάρι μας φώτισε το «προπατορικό αμάρτημα»...). Όλοι οι άλλοι -και προπάντων, οι όποιες απόχρωσης έγχρωμοι- είναι «**κτήνη**», «**βούρκος και βόρβορος**» («**Mud people**»). Ειδικά, οι Εβραίοι είναι «**τέκνα του Σατανά**», βρωμερός γόνος του Βελζεβούλ και της Εύας. (Αν θυμίσεις, σ' αυτούς τους τεράληδες της αιμοκάθαρσης πως και ο Ιησούς ήταν Εβραίος, παθαίνουν κρίση επιληψίας και ανθρωποφραγίας...).

ΠΡΑΚΤΙΚΟ συμπέρασμα: όλοι αυτοί οι σατανομπάσταρδοι «**πρέπει να εξοντωθούν**». Και αφού δεν υπάρχουν οι λυσιτελέστατοι εκείνοι φούρνοι των χιτλερικών στρατοπέδων, μένουν οι ατομικές ή μικροομαδικές πράξεις βίας, δολοφονίας, ανατινάξεων και (το τερπνόν μετά του ωφελίμου) ληστειών...

ΚΑΙ ΑΜ' ΕΠΟΣ αμ' έργον, οι αρχάγγελοι της φυλετικής καθαρότητας βάζουν βόμβες σε δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, λεηλατούν ταμεία, εκτελούν ενήλικους, παιδιά, μοναχικούς άσχετους ανθρώπους καταμεσής του δρόμου.

ΤΑ ΚΡΟΥΣΜΑΤΑ όλο και πληθαίνουν, με τελικό και τρισάγιο σκοπό: «**να εγκατασταθεί πάλι-ν-κο ρατσιστικό κράτος στις ΗΠΑ**» και -με την ευλογία του Θεού «τους»- **σ' ολόκληρο τον κόσμο...**

ΤΙ συνομοταξίας είναι αυτοί οι απόστολοι του μίσους και του θανάτου;

ΕΝΑ ΣΤΕΛΕΧΟΣ του FBI τους περιγράφει έτσι: «**Είναι, βασικά, ένα μάτσο αποτυχημένοι, που βρίσκουν κάποιους να μισήσουν περισσότερο από τους εαυτούς τους**».

ΟΙ ΟΠΑΔΟΙ, βέβαια. Γιατί οι «αρχηγοί» τους είναι, επιπλέον, και μαυροφιλόδοξοι που δεν βρήκαν άλλον τρόπο να γίνουν «διάσημοι», αρχομανείς που ηδονίζονται με όποιον είδους «εξουσία», λαοπλάνοι, ου μην αλλά και ιδιοτελείς: για κάποιους απ' αυτούς αναφέρεται πως ιδιοποιήθηκαν εκατομμύρια δολάρ-

Συνέχεια στη σελ. 23

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Αρχίγραμμα του βιβλίου της "Εξόδου" σε Πεντάτευχο του 1300 περίπου.

Η Πορεία του Εβραϊκού Λαού

Του κ. ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΑΜΠΟΥΚΗ

Το ογκώδες και φιλέρευνο βιβλίο του κ. Γιώργου Παμπούκη, με τίτλο «**Στην τροχιά του ενός Θεού**» (βλ. σελίδα 22), στο δέκατο κεφάλαιό του, είναι αφιερωμένο στους Εβραίους. Αναδημοσιεύουμε τον επίλογο του σχετικού κεφαλαίου:

Παρακολουθώντας την πορεία του εβραϊκού λαού προς τις μέρες μας προσπάθησα να εντοπίσω και να καταγράψω τις διάφορες εναντίον του αιτιάσεις τις οποίες προβάλλουν οι χριστιανοί ιστορικοί και στοχαστές στη σύγχρονη εποχή και οι οποίες κατ' αυτούς απετέλεσαν την αφετηρία των διωγμών στις μέρες μας:

• Σε πρώτο επίπεδο έρχεται και πάλι σήμερα, όπως και παλαιότερα, η κατά τους χριστιανούς υπέρμετρη μεγέθυνση και ισχυροποίηση της υφιστάμενης σε κάθε χώρα εβραϊκής Διασποράς, περίπου ερήμην της φιλοξενούσας χώρας και σε τέτοιο σημείο ώστε αρχίζουν να εμφανίζονται φαινόμενα μεταφοράς υπερβολικής οικονομικής ισχύος από τον φιλοξενούντα προς τον φιλοξενούμενο, καθώς και υποτιθέμενης απομύζησης της οικονομίας της φιλοξενούσας χώρας από το εβραϊκό στοιχείο. Αυτό άλλωστε περίπου το «σενάριο», σε συνδυασμό με την επιδίωξη της «παγκόσμιας κυριαρχίας» από το σιωνιστικό κίνημα, επικαλέσθηκε ο Χίτλερ για να θεμελιώσει τους διωγμούς τους. Οι Εβραίοι, αντίθετα, ισχυρίζονται ότι οι εβραϊκές κοινότητες της Διασποράς, επί αιώνες ολόκληρους, μόνον οφέλη προσκόμιζαν στους χριστιανικούς πληθυσμούς: τεχνογνωσία, οικονομική ανάπτυξη και σοβαρές εισροές -από τη βαρύντατη εις βάρος τους φορολογία- στα ταμεία του κράτους ή των διαφόρων ηγεμόνων. Στις συχνές διαμαρτυρίες, ακόμη και καλοπροαίρετων χριστιανών, ότι μερικοί Εβραίοι, πολιτικοί, επιστήμονες ή μέλη του επιχειρηματικού κόσμου έγιναν σκληροί, επιθετικοί και ότι ενδεχομένως εξέφρασαν μίσος κατά των χριστιανών, η απάντηση είναι ότι μπορεί μερικοί να απέκτησαν τέτοια χαρακτηριστικά μετά όμως από αιώνες συνεχών διώξεων, ταπεινώσεων, σφαγών και εξεδραποδισμών, οπότε όμως η ευθύνη για τα φαινόμενα αυτά δεν βάρυνε τους ίδιους αλλά τους διώκτες τους.

• Το άλλο σημείο στο οποίο οι Εβραίοι φέρονται ως αδικούντες έναν άλλο λαό είναι όταν, στην εποχή μας πλέον, εκτόπισαν αραβικούς πληθυσμούς από την Παλαιστίνη. Πραγματικά, το σιωνιστικό κίνημα μετά

τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά το Ολοκαύτωμα, με την ουσιαστική εκτόπιση ενός εκατομμυρίου Παλαιστινίων από την Παλαιστίνη, προέβη σε μια πράξη η οποία δεν ήταν σύμφωνη προς το διεθνές δίκαιο, πράξη κατακτητική, άρα καταδικαστέα. Είναι όμως η μόνη ίσως κατακτητική πράξη του Ιουδαϊσμού από την εποχή των πατριαρχών που κατέκτησαν τη Χαναάν. Εκτός από το γεγονός ότι η καταδικαστέα, επαναλαμβάνουμε, ενέργεια εξεύρεσης μιας πατρίδας από τους Εβραίους, με εκτοπισμό των Παλαιστινίων, έγινε αμέσως μετά τη μεγαλύτερη σφαγή που διαπράχθηκε ποτέ στην ιστορία της ανθρωπότητας σε βάρος ενός λαού και μάλιστα από ευρωπαϊκή χώρα, οφείλουμε εδώ να αναρωτηθούμε ποια άραγε από τα «πολιτισμένα» ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Αγγλία, η Γερμανία, η Γαλλία, η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Ισπανία κλπ., δεν οδηγήθηκαν, κατά τη διάρκεια της μακράς ιστορίας τους, σε κάποιο κατακτητικό πόλεμο ή κατακτητική πράξη και μάλιστα σε περιόδους που ούτε είχαν σφαγεί απάνθρωπα από έναν άλλο «πολιτισμένο» λαό ούτε εστερούντο παντελώς μιας πατρίδας για τους υπηκόους τους;

• Διατυπώνεται ακόμη και κάτι άλλο: ότι οι Εβραίοι έγιναν πανίσχυροι στις ΗΠΑ, ότι εισέδυσαν ή κατέλαβαν κυριολεκτικά τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της χώρας, τους παραδοσιακούς χρηματο-οικονομικούς τομείς της ειδικότητάς τους ή και ορισμένους εξειδικευμένους επιστημονικούς τομείς ή ακόμη ότι επηρεάζουν πλέον σοβαρά την ηγεσία της χώρας στις πολιτικές αποφάσεις της. Οι Εβραίοι απαντούν ότι απέναντι στη μόνη μεγάλη χώρα η οποία, μετά από αιώνες απάνθρωπων διώξεων, τους εξασφάλισε συνθήκες ασφαλούς διαβίωσης και ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, α-

σφαλώς και αισθάνονται μέγιστη ευγνωμοσύνη και ασφαλώς έχουν υποχρέωση να αναπτύξουν όλες τις πολυσχιδείς ικανότητές τους ώστε και οι ίδιοι να σταθεροποιήσουν τη θέση τους στη μεγάλη χώρα αλλά και αυτή να ωφεληθεί.

- Όσο για το σύγχρονο κράτος του Ισραήλ για το οποίο γνωρίζουμε ότι κάμποσες φορές επεβίωσε σαν από θαύμα, ασκεί και αυτό, όπως όλα τα κράτη μια σύμφωνη προς τα συμφέροντά του, εξωτερική πολιτική. Κατά την άσκηση αυτής, συμβαίνει να προβαίνει σε ενέργειες οι οποίες ασφαλώς είτε δυσαρεστούν είτε ακόμη και αδικούν άλλους λαούς, ακριβώς όπως συμβαίνει και με την εξωτερική πολιτική των άλλων κρατών.

- Αυτονόητο είναι ότι η συζήτηση αυτή για τις διάφορες αιτιάσεις και τον αντίλογο επί των αιτιάσεων, μπορεί να πάρει μεγάλη έκταση και πολύ εξειδικευμένη μορφή και εξίσου αυτονόητο είναι ότι δεν θα έπρεπε κανείς να περιμένει να οδηγήσει μια συζήτηση τέτοιας μορφής σε, μερικές έστω, θέσεις κοινής αποδοχής. Αυτό που όμως δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, είναι ότι σε οποιαδήποτε περίπτωση και με παρόμοιες αιτιάσεις, δεν θεμελιώνεται το δικαίωμα οποιουδήποτε λαού να προσπαθεί να εξοντώσει έναν άλλο.

Εάν παραμένει ακόμη η παραμικρή αμφιβολία για την επί αιώνες ανεπίτρεπτη και αδικαιολόγητη ασέλγεια του χριστιανικού κόσμου σε βάρος του εβραϊκού λαού, η οποία με οποιαδήποτε κριτήρια δεν μοιάζει να αιτιολογείται, ας δούμε τι ισχυρίζεται για το θέμα αυτό ο επίσημος εκπρόσωπος της μεγαλύτερης και συντηρητικότερης πνευματικής δύναμης του χριστιανικού κόσμου -της Καθολικής Εκκλησίας- ο πάπας Ιωάννης-Παύλος Β'. Βαθύτατος γνώστης των ιστορικών γεγονότων και του παθητικού ή και πρωταγωνιστικού ρόλου της Εκκλησίας της οποίας προΐσταται, σε μερικές από τις αγριότερες διώξεις του εβραϊκού στοιχείου, ο πάπας -του οποίου οι πράξεις και η συμπεριφορά είναι, όπως είπαμε, ένα περίεργο μείγμα μιας πρωτάκουστης για την Καθολική Εκκλησία τόλμης και ενός συνεχιζόμενου επί αιώνες μέγιστου συντηρητισμού- δεν διστάζει: λέει και πράττει, επάνω στο θέμα αυτό, πράγματα αδιανόητα για όσους γνωρίζουν τη φιλοσοφία και την εθιμική «τήρηση αποστάσεων» που διέπει τις πράξεις της Αγίας Έδρας.

Μετά τον πόλεμο και το Ολοκαύτωμα είχαν γίνει μερικές κινήσεις προσέγγισης των Δυτικών Εκκλησιών με τον Ιουδαϊσμό: η συνάντηση του Seelisberg το 1947, η ίδρυση της *Οργάνωσης εβραιο-χριστιανικής φιλίας* το 1948, ακόμη και ένα παπικό έδικο (Nostra Aetate) το 1965. Όλες όμως αυτές οι εκδηλώσεις ήταν στην ουσία δειλές προσπάθειες έκφρασης συμπάθειας των βεβαρμένων χριστιανικών συνειδήσεων προς τον Ιουδαϊσμό. Ο πάπας Ιωάννης-Παύλος ωστόσο,

προχωρεί πολύ περισσότερο. Αποκαλεί συνεχώς τους Εβραίους, *οι πρωτότοκοι αδελφοί μας*: επισκέφθηκε επανειλημμένα την Ιουδαϊκή συναγωγή της Ρώμης· αναγνώρισε και τόνισε τις μέγιστες ιστορικές ευθύνες της Καθολικής Εκκλησίας, και ιδιαίτερα των προκατόχων του, στο θέμα των διώξεων κατά του εβραϊκού στοιχείου. Συγκεκριμένα, κατά την επίσκεψή του στη συναγωγή της Ρώμης, τον Απρίλιο του 1986, δήλωσε: για άλλη μια φορά και με δική μου πρωτοβουλία, η Καθολική Εκκλησία, μέσα από τα κείμενα της Διακήρυξης «Nostra Aetate», καταγγέλει τα μίσση, τις διώξεις και όλες ανεξαιρέτως τις εκδηλώσεις αντισημιτισμού οι οποίες, ασχέτως των υποκινήτων τους είχαν ως στόχο το εβραϊκό στοιχείο. Επαναλαμβάνω ασχέτως των υποκινήτων τους... (Ο διπλός τονισμός της τελευταίας φράσης αποτελεί, κατά τους επαΐοντες, έμμεση αναφορά στο περιβόητο θέμα της στάσης απέναντι στο Ολοκαύτωμα του τότε πάπα Πίου Β' για την οποία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο).

Κατά τις εκδηλώσεις για τα πενήντα χρόνια του γκέτο της Βαρσοβίας οι οποίες έγιναν στην πλατεία του Αγίου Πέτρου, δήλωσε στις 18 Απριλίου του 1983: *πώς να μην είμαστε στο πλευρό σας, αγαπημένα μας αδέρφια Ισραηλίτες, και πώς να μη θυμίσουμε, με την προσευχή και τον διαλογισμό μας, την οδυνηρότατη αυτή επέτειο; Δεν φέρετε μόνο εσείς το βάρος των αναμνήσεων αυτών. Προσευχόμαστε μαζί σας και παρακαλούμε τον μεγάλονυχο θεό για τη συγγνώμη του.*

Στις 19 Αυγούστου 1987 γράφει σε επίσημη επιστολή του προς τον πρόεδρο του συνεδρίου των επισκόπων των ΗΠΑ: *Δεν χωρεί αμφιβολία ότι τα όσα κατά καιρούς υπέφεραν οι Εβραίοι αποτελούν για μας αιτία ειλικρινούς πόνου, ιδιαίτερα εάν αναλογισθεί κανείς την αδιαφορία και το μίσος τα οποία, στις ειδικές κάθε φορά ιστορικές συνθήκες, διεχώρησαν τους Εβραίους και τους χριστιανούς.*

Κατά τη δημόσια προσευχή του στον Άγιο Πέτρο της Ρώμης, με την ευκαιρία της λήξης της Ευρωπαϊκής Συνόδου στις 7 Δεκεμβρίου του 1991 ανέφερε: *Κύριε, εμείς στις χριστιανικές κοινότητες της Ευρώπης, αγνοήσαμε τις επιταγές και τη διδασκαλία σου και παραδοθήκαμε στη λογική των κοσμικών σκοπιμοτήτων, με τις διαμάχες ανάμεσα στους χριστιανούς, τους θρησκευτικούς πολέμους και την παθητικότητα και την αδιαφορία μας απέναντι στους διωγμούς κατά των Εβραίων και ιδιαίτερα κατά το Ολοκαύτωμα...*

Αλλά και κορυφαία επιτελικά στελέχη της Καθολικής Εκκλησίας, ακολουθώντας το παράδειγμα του προκαθημένου της, προβαίνουν σε εκπληκτικές κυριολεκτικά δηλώσεις. Στα 1985, ο επικεφαλής της Ολλανδικής καθολικής Εκκλησίας καρδινάλιος Willebrands δηλώνει σχετικά με τους διωγμούς των Εβραίων από τους χριστιανούς: *το τραγικό είναι ότι ανάμεσα στους*

διώκτες αυτούς συναντούμε χριστιανούς οι οποίοι ήταν πεπεισμένοι ότι δρούσαν για λόγους θρησκευτικούς. Ο διάδοχος του καρδινάλιου Cassidy δηλώνει στις 6 Σεπτεμβρίου 1990 στην Πράγα: το γεγονός ότι ο αντισημιτισμός μπόρεσε να εκδηλωθεί μέσα από τη συνείδηση αλλά και τις πράξεις του χριστιανικού κόσμου, προδιαθέτει σήμερα τους χριστιανούς σε μια πράξη βαθύτατης μετάνοιας...

Τέλος και μερικοί Προτεστάντες κληρικοί, υπήρξαν πολύ θαρραλέοι στην αναγνώριση της τεράστιας συλλογικής αμαρτίας του Χριστιανισμού· κατά τη Σύνοδο της Ευαγγελικής Εκκλησίας της Ρηνανίας, υιοθετήθηκε επίσημα, το 1980, η δήλωση: *Ομολογούμε ότι, εμείς οι Γερμανοί χριστιανοί, είμαστε και ένοχοι και συνυπεύθυνοι για το γεγονός ότι το Ολοκαύτωμα μπόρεσε να πραγματοποιηθεί!*

Για τον κάθε καλής πίστωσης σκεπτόμενο άνθρωπο, δεν υπάρχει σήμερα καμιά πλέον αμφιβολία ότι ο χριστιανικός κόσμος, αποδίδοντας στον εβραϊκό λαό συλλογικά την άδικη και ιστορικά αθεμελίωτη κατηγορία της θεοκτονίας και καταδιώκοντάς τον επί πολλούς αιώνες κατά τον πλέον απάνθρωπο τρόπο, διέπραξε κατ' εξακολούθησιν ένα μέγιστο αδίκημα, ένα έγκλημα το οποίο δεν έχει ίσως το όμοιό του στην ιστορία της ανθρωπότητας. Δεν υπάρχει επίσης καμιά αμφιβολία ότι ενώ οι διάφορες χριστιανικές Εκκλησίες (Καθολική, Ορθόδοξη, Διαμαρτυρόμενη κλπ.) φέρουν ευθύνη τεράστια για την ενεργητική ή παθητική συνέργειά τους στο έγκλημα, υπάρχουν εντούτοις κλιμακώσεις και διαβαθμίσεις τόσο σημαντικές ανάμεσα στις διάφορες Εκκλησίες, ώστε είναι αδύνατον οι διαφορές αυτές να μην επισύρουν την προσοχή των σύγχρονων μελετητών. Σε εφαρμογή της πρότασης αυτής, αυτό που πρέπει να δηλώσουμε ξεκάθαρα είναι ότι, η επί οκτώ και πλέον αιώνες μέγιστη θρησκευτική και πνευματική δύναμη του Χριστιανισμού, η Καθολική εκκλησία, επίσημη και παντοδύναμη και πέραν της επικράτειας της Αγίας Έδρας, εθνική Εκκλησία σε μερικά από τα ισχυρότερα και πλέον πολιτισμένα κράτη της Ευρώπης, υπήρξε έμμεσα ή άμεσα, τόσο κατά την περίοδο του Μεσαίωνα όσο και της Αναγέννησης, η πιο συστηματική, η πιο απάνθρωπη, η πιο αποτελεσματική διωκτική δύναμη του εβραϊκού λαού, η δύναμη εκείνη η οποία, μεταξύ άλλων ανοσιουργημάτων, εξέθρεψε στους κόλπους της την Ιερά Εξέταση, και υπέθαλψε και στήριξε τη δράση της. Κατά τους νεότερους χρόνους, από τον Διαφωτισμό και εξής, η βαρβαρότητα των διωγμών στις δυτικές ευρωπαϊκές χώρες αμβλύνεται για να μεταφερθεί το επίκεντρό τους, με τα πογκρόμ που συνεχίστηκαν ως τις αρχές του 20ού αι., στις κεντρικές και ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, όπου και πάλι οι Εκκλησίες έπαιξαν ρόλο πρωταγωνιστικό: στην Πολωνία, στην Τσεχία, στην ορθόδοξη Ρω-

σία, στην Ουκρανία, στα ορθόδοξα επίσης Βαλκάνια.

Η κατά τον «πολιτισμένο» 20ό αι., κορύφωση της βαρβαρότητας και του σκοταδισμού μεγάλων ευρωπαϊκών λαών, με κύριο σχεδιαστή και εκτελεστικό όργανο του Ολοκαυτώματος τον γερμανικό λαό -ή, στην καλύτερη περίπτωση, ένα τμήμα του γύρω από την ηγεσία του- και η σιωπηρή αποδοχή ή έστω χλιαρή αντίδραση κατά του Μεγάλου Εγκλήματος τόσο της Καθολικής Εκκλησίας όσο και των περισσότερων κεντροευρωπαϊκών, ανατολικοευρωπαϊκών και βαλκανικών λαών (περισσότερα περί αυτών στο επόμενο κεφάλαιο), καταδεικνύει νομίζω: α) την επί δύο σχεδόν χιλιάδες χρόνια επίμονη και συνειδητή διαστρέβλωση που υπέστη η απλή, διδασκαλία της αγάπης του Ιησού και β) την αδυναμία του τεχνικού πολιτισμού και της οικονομικής ευημερίας των λαών να επηρεάσουν ριζικά την ανθρωπίνη ψυχή και να εξουδετερώσουν το αλόθεμα της βαρβαρότητας που διαθέτει. Σε όλα όμως αυτά θα επανέλθουμε.

Πολύ φοβούμαι ότι άθελά μου μεταδίδω στους αναγνώστες την εντύπωση ότι η κρίση μου είναι επηρεασμένη και ότι συνειδητά ή ασυνειδητά είμαι ακραίος υπερασπιστής της πολύπαθης φυλής του Ισραήλ. Αφού δηλώσω εδώ κατά τον κατηγορηματικότερο τρόπο ότι ούτε έχω ούτε είχα ποτέ την παραμικρή συγγένεια ή την παραμικρή σχέση συμφέροντος (επαγγελματική ή άλλη) με οποιοδήποτε εβραϊκό φυσικό ή νομικό πρόσωπο, θα αποδεχθώ ότι πραγματικά συμβαίνει ενίοτε να επαναστατώ και να φορτίζομαι συναισθηματικά όταν και σήμερα, στο τέλος του αιώνα και της χιλιετίας, μετά από τις απίστευτες ασέλγειες του χριστιανικού κόσμου σε βάρος αυτής της φυλής, ακούω ενίοτε από τους καλοζωισμένους και ασφαλείς συμπατριώτες μου «χριστιανούς» αστούς (οι οποίοι μάλιστα σπάνια διακρίθηκαν για τον αντισημιτισμό τους σε σχέση με αυτούς άλλων χωρών) σχόλια του τύπου: *δεν τους μπορώ αυτούς τους Εβραίους· είναι τόσο ενοχλητικά προσκολλημένοι ο ένας στον άλλον· ή ότι οι αμερικανοί Εβραίοι ασκούν πιέσεις στις ΗΠΑ και ελέγχουν πλέον την πολιτική της· ή ακόμη ότι οι Εβραίοι, όταν είναι επιτυχημένοι είναι αρπακτικοί, αλαζόνες και επιθετικοί ή, το χειρότερο σχόλιο από όλα, αυτό το αποκρουστικό δεν πρόφθασε, δυστυχώς, ο Χίτλερ να φέρει σε πέρας τη δουλειά που άρχισε!* Θα ήθελα να πληροφορηθώ από όλους αυτούς τους εκ του ασφαλούς σχολιαστές, ακόμη και εάν δεχθούμε ότι ένα τμήμα από τις κατηγορίες τους εναντίον των Εβραίων ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ποια θα ήταν άραγε η συμπεριφορά τους, ποια μέτρα άμυνας θα έπαιρναν και ποια αντισώματα θα είχαν αναπτύξει οι ίδιοι, εάν τύχαινε να ανήκουν σε μια φυλή η οποία επί δύο χιλιάδες χρόνια ταπεινώνεται, διώκεται, βασανίζεται και σφάζεται από ολόκληρη τη Χριστιανοσύνη...

Εικ. 1: Σχέδιο συνοικισμού Κάμπελ, 1928 (αρχείο Πολεοδομίας Καλαμαριάς). Με τη συνεχή γραμμή δηλώνονται τα εγκεκριμένα όρια οχυροτομίας και με την εστιασμένη η μελλοντική του επέκταση. Με το μαύρο σημειώνονται οι υφιστάμενες κτιριακές εγκαταστάσεις.

Οι συνοικισμοί Κάμπελ - Βότση, Βυζαντίου και Καλαμαριάς, συνιστούν σήμερα την εσωτερική ζώνη του Δήμου Καλαμαριάς, από την οδό Εθνικής Αντίστασης ως το γήπεδο του Απόλλωνα. Ως προς τον τρόπο δημιουργίας τους, αντιπροσωπεύουν τρεις διαφορετικές ιστορίες ίδρυσης προσφυγικών συνοικισμών: Ένας εβραϊκός συνοικισμός, του Κάμπελ, που μετατράπηκε μετά από βίαια επεισόδια σε προσφυγικό, ένας συνεταιριστικός του Βυζαντίου και ένας κρατικός, της Καλαμαριάς, με τα διάφορα τμήματά του.

Η ανασύσταση του ιστορικού κατασκευής των προσφυγικών συνοικισμών δεν είναι εύκολο εγχείρημα, παρά την απλότητα που εφαρμόστηκε στις διανομές των οικοπέδων και στην ανέγερση των οικημάτων. Τα αρχεία των αρμόδιων υπηρεσιών δεν είναι πάντα πλήρη και ταξινομημένα για τις ανάγκες της ιστορικής έρευνας και τα πρωτότυπα ντοκουμέντα έχουν υποστεί σημαντικές φθορές από τον χρόνο. Τα στοιχεία έρχονται στο φως συχνά με τυχαίο και αποσπασματικό τρόπο, ή απαιτούν πολύωρες αναδιηρήσεις για πενήχρα εξαγόμενα.

Ελάχιστες πληροφορίες έχουν δημοσιευθεί για τους συνοικισμούς αυτούς, είτε πρόκειται για μακροσκοπικές περιγραφές είτε για προσωπικές αναμνήσεις. Η δυσκολία της έρευνας επιτείνεται από τη διάχυτη απορριπτική στάση απέναντι σ' αυτά τα τοπία, που συνδέθηκαν μονοδιάστατα - και ίσως όχι άδικα - με την ανέχεια και τη στέρηση, την ανάγκη και τον ξεριζωμό. Στάση που κορυφώθηκε πρόσφατα, το 1995, με την κατεδάφιση της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στον συνοικισμό Κατιρλή.

Η κατασκευή των προσφυγικών συνοικισμών Κάμπελ - Βότση, Βυζαντίου

Της κας ΒΙΛΜΑΣ ΧΑΣΤΑΟΓΛΟΥ
Επίκουρης Καθηγήτριας στην Αρχιτεκτονική
Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης.

Το κείμενο που ακολουθεί βασίζεται σε ανέκδοτα εν πολλοίς στοιχεία, τα οποία συγκεντρώθηκαν από ποικίλες πηγές (αρχεία Πρόνοιας Θεσσαλονίκης, Γραφείου Πόλεως Θεσσαλονίκης, Πολεοδομικού Γραφείου Καλαμαριάς, ΕΤΕ, ΚΑΙΕΛ - Ιερουσαλήμ, αεροφωτογραφήσεων ΥΠΕΧΩΔΕ και ΓΥΣ, ημερησίου τύπου κ.ά.) και επιτρέπουν την πρώτη τεκμηριωμένη, αν και όχι εξαντλητική, πραγμάτευση του θέματος¹.

Ο συνοικισμός Κάμπελ - Ναυάρχου Βότση

Το ιστορικό του συνοικισμού Κάμπελ εικονογραφεί μια σκοτεινή πτυχή της δύσκολης κατάστασης που δημιουργήθηκε στην πόλη με την ανακατάταξη των πληθυσμών και τις συγκρούσεις που εκδηλώνονταν από τη συνύπαρξη ομάδων σε εξαθλιωμένες συνθήκες.

Ο σχηματισμός του συνοικισμού Κάμπελ υπήρξε συνέπεια της πυρκαϊάς του κέντρου της πόλης, το 1917, η οποία έπληξε κυρίως τον εβραϊκό πληθυσμό της (72.000 άστεγοι από τους οποίους οι 52.000 εβραίοι). Η ανοικοδόμηση που την ακολούθησε, επέφερε βαθιά αλλαγή στην εθνотική ιδιοποίηση του αστικού χώρου, μετά από τη μαζική έξοδο των φτωχών εβραίων πυροπαθών στους περίχωρους καταυλισμούς². Από την εποχή αυτή χρονολογείται η δημιουργία των μεγάλων συνοικισμών «151», Καραγάτς, «6» και Νερέσκιν (Nerechikine), στην ανατολική πλευρά, Ρεζί Βαρδάρ και Αγία Παρασκευή στη δυτική, οι οποίοι στεγάζαν πολυάριθμους φτωχούς εβραίους - πάνω από 25.000 το 1932 - σε πενήχρες συνθήκες. Δίπλα σ' αυτούς, στα χρόνια μετά το 1922, ιδρύθηκαν πάνω από 50 συνοικισμοί για τους πρόσφυγες της ανταλλαγής των πληθυ-

ομών: περισσότεροι από 18 της Πρόνοιας με έτοιμα οικήματα, 10 από οικοδομικούς συνεταιρισμούς σε οικοπέδα της Πρόνοιας, 14 από την ΕΑΠ και αρκετοί προσωρινοί ή αυθαίρετοι, που νομιμοποιήθηκαν ή διαλύθηκαν τα κατοπινά χρόνια¹.

Ο συνοικισμός Κάμπελ ήταν ο τελευταίος σε σειρά ίδρυσης και πιο βραχύβιος εβραϊκός συνοικισμός. Το όνομά του συνδέεται με τον Robert Jameson Neil Campbell, λεβαντίνο αγγλικής καταγωγής, που γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, στην εβραϊκή συνοικία Χάσκιοϊ, στον Κεράτιο και φοίτησε στο πρότυπο σχολείο του γνωστού τραπεζίτη Αβραάμ Καμόντο². Ο Κάμπελ ήρθε στη Θεσσαλονίκη περί το 1918 και μετά την αποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων ίδρυσε μηχανουργείο αυτοκινήτων με την επωνυμία Εταιρεία Blair Campbell et Cie. Για την εγκατάσταση της επιχείρησής του, εξάγωσε το 1925 τον παλιό αγγλικό καταυλισμό που είχε δημιουργηθεί το 1916 και χρησίμευε ως μηχανοστάσιο και έμπηδο για τους στρατιώτες του Ινδικού Τάγματος³. Ο καταυλισμός, με έκταση περίπου 100.000 τ.μ., βρισκόταν στην ανατολική άκρη της πόλης, πέρα από το Ντεπώ των τρεν, και απλωνόταν κατά μήκος και εκατέρωθεν της οδού προς Σέδες. Οι Άγγλοι είχαν κατασκευάσει ξύλινους θαλάμους - τολ, με τυποποιημένες διαστάσεις, περίπου 25 X 10 μ. και ύψους 5 μ., και είχαν φέρει νερό από τον Χορτιάτη. Αγγλικές συμμαχικές εγκαταστάσεις στην περιοχή υπήρχαν σε 2 ακόμη τοποθεσίες: Το στρατόπεδο και νοσοκομείο στην κεντρική Καλαμαριά, το οποίο αποτέλεσε τον πυρήνα του ομώνυμου προσφυγικού συνοικισμού από το 1922, καθώς και το νεκροταφείο τους, δίπλα στο σημερινό νεκροταφείο Καλαμαριάς (βλ. παρακάτω).

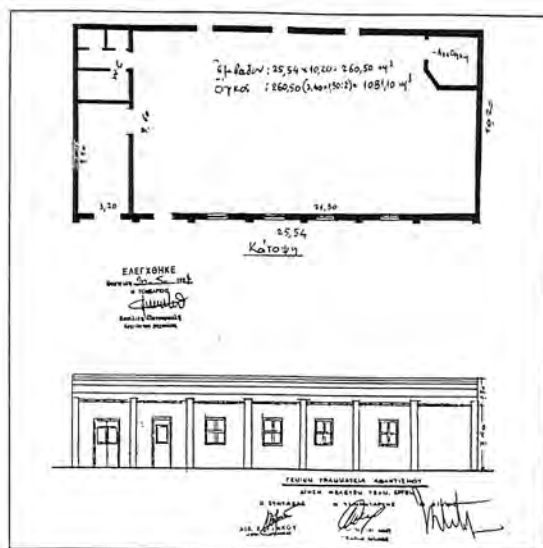
Το 1926, η κατεδάφιση των παραπηγμάτων της συνοικίας Ακτσέ Μετζίτ για τη διάνοιξη της οδού Κίσαβου (σημερινής Α. Σβάλου) σε εφαρμογή του νέου σχεδίου της κεντρικής πόλης, άφησε άστεγους κι άλλους φτωχούς εβραίους⁴. Το 1927, μετά από συνεννόηση με τον Κάμπελ, η Ισραηλιτική Κοινότητα αγόρασε τις εγκαταστάσεις της εταιρείας του με σκοπό να ιδρύσει έναν νέο συνοικισμό. Ακόμη, πέτυχε να απαλλοτριωθούν υπέρ αυτής 35 γειτονικές ιδιοκτησίες με επιφάνεια 70.745 τ.μ., των οποίων το τίμημα θα κατέβαλε μελλοντικά. Έτσι η συνολική επιφάνεια έφτασε σε 185.448 τ.μ. από τα οποία η Κοινότητα είχε αποπληρώσει μόνο τα 76.945 τ.μ.⁵ Το διάταγμα για την απαλλοτρίωση της έκτασης με σκοπό τη δημιουργία του συνοικισμού εκδόθηκε στις 2 Μαρτίου 1928 και εγκρίθηκε ρυμοτομικό σχέδιο, το οποίο περιελάμβανε και τη μελλοντική επέκταση του συνοικισμού⁶ (εικ. 1). Στο οριστικό σχέδιο των επεκτάσεων της πόλης του 1929, περιλαμβάνεται και ο συνοικισμός Κάμπελ, ως προάστιο σε απόσταση από το όριο της αστικής ζώνης.

Σύμφωνα με τον ίδιο τον Κάμπελ⁷, η αρχική συνεννόηση για την αγορά του καταυλισμού, αφορούσε τη δημιουργία ενός πρότυπου συνοικισμού για μεσαία στρώματα, γεγονός που αιτιολογεί την επιμελημένη πολεοδομική του χάραξη σε σύγκριση με τους απλουστευμένους ορθογωνικούς καννάβους των άλλων συνοικισμών. Τελικά, όμως, η Κοινότητα κάτω από πιεστικές ανάγκες μετέφερε εκεί περί τις 210 άπορες οικογένειες, προσθέτοντας έναν ακόμη λαϊκό συνοικισμό, από τους φτωχότερους, στην περιφέρεια της πόλης. Η εγκατάσταση περιορίστηκε στην επιφάνεια του παλιού στρατιωτικού καταυλισμού (κατά προσέγγιση στα όρια των σημερινών οδών Καισαρείας, Ανατολικής Θράκης, Καραβαγγέλη, Εθνικής Αντίστασης, Λασάνης και Αριστοτέλους), η οποία αντιστοιχούσε εξ άλλου, στο αποπληρωθέν τμήμα της έκτασης. Οι υφιστάμενοι θάλαμοι επισκευάστηκαν και διαϊερίθηκαν εσωτερικά σε «διαμερίσματα», και παράλληλα κατασκευάστηκαν ορισμένα νέα πρόχειρα οικήματα.

Η συνολική αξία δαπανών για την ίδρυση του συνοικισμού από την Κοινότητα, που καλύφθηκαν σε σημαντικό βαθμό από χρήματα που συγκεντρώθηκαν με εράνους, ανήλθε σε 3.341.361 δρχ. συνολικά: Αξία παραπηγμάτων που αγοράστηκαν από τον Κάμπελ 1.125.000 δρχ. Δαπάνες για γενικές επισκευές (εσωτερικές διαιρέσεις των θαλάμων, οικοδομικά και εργατικά, εγκαταστάσεις ύδατος) σύμφωνα με τα βιβλία ταμείου της Κοινότητας 1.283.361 δρχ. Οφειλόμενη αξία 35 οικοπέδων απαλλοτριωθέντων συνολικής εκτάσεως 70.745 τ.μ., 933.020 δρχ.⁸

Το 1931, σύμφωνα με την απογραφή της Κοινότητας μετά την πυρπόληση, ο συνοικισμός είχε 204 οικογένειες, σύνολο 788 κατοίκους, φτωχούς βιοπαλαίστες, εργάτες, ανέργους και χήρες. Υπήρχε επίσης συναγωγή στεγασμένη σε τολ (στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Εθνικής Αντιστάσεως, Καισαρείας και Αριστείδου, εικ. 2), κοινοτικό φαρμακείο, σχολείο και καταστήματα - καφενείο, παντοπωλείο, φούρνος - για τις ανάγκες των κατοίκων.⁹

Ο εμπρησμός του συνοικισμού, τη νύκτα της 29 Ιουνίου 1931, από μέλη της εθνικιστικής οργάνωσης «Εθνική Ένωση Ελλάς», υπήρξε η θλιβερή εκδήλωση ενός ευρύτερου κλίματος τριβών μεταξύ γηγενών και προσφύγων, χριστιανών και εβραίων, που υπέβασκε από την αρχή της δεκαετίας του 1920, σε μια πόλη όπου μεγάλο μέρος του πληθυσμού ζούσε σε συνθήκες εξαθλίωσης. Υποδαυλισμένο εν προκειμένω από την πέννα του αρχισυντάκτη της εφημερίδας *Μακεδονία*, με αφορμή την αποκάλυψη της συμμετοχής εκπροσώπου της εβραϊκής οργάνωσης Μακαμπή σε συνέδριο της Μακεδονικής Επιτροπής στη Σόφια το 1930, το κλίμα του αντικομμουνισμού, της ξενοφοβίας και του σωβινισμού οδήγησε στην πυρπόληση του πιο απομο-

Εικ. 2: Σχέδιο του θαλάμου που στέγαζε τη Συναγωγή του συννοικισμού (Πολιτικός Αθλητικός Σύλλογος «Ναύαρχος Βότσης»).

νωμένον εβραϊκού συννοικισμού.¹²

Καταστράφηκαν 6 μεγάλοι θάλαμοι και άλλοι μεμονωμένοι οικίσκοι, το σχολείο, το φαρμακείο, η συναγωγή και οι κατοικίες του ραβίνου, του γιατρού και του διαχειριστή. Υπήρξαν δύο νεκροί, ο χριστιανός Λεωνίδας Παππάς, φούρναρης στο Κάμπελ και ο εβραίος Λεών Βιδάλ από τον συννοικισμό «151», και αρκετοί τραυματίες.¹³ Η κινητοποίηση των αρχών ήταν άμεση και εκπρόσωποι της κυβέρνησης έφθασαν αμέσως επί τόπου.

Στις 6.7.31 με απόφαση του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, Στυλιανού Γονατά, συστάθηκε τριμελής επιτροπή με σκοπό την ακριβή εξέταση των ζημιών και τη σύνταξη πρακτικού εκτιμήσεως.¹⁴ Το πρακτικό της επιτροπής, η οποία απαρτίστηκε από τους Αλέξανδρο Μαστραλέξη του τμήματος Προνοίας, Ισάκ Σεμτώβ Σιακκή αντιπρόσωπο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και Μιχάλη Γεωργιάδη υπάλληλο του Δήμου Θεσσαλονίκης, ήταν έτοιμο τον Αύγουστο.¹⁵ Η επιτροπή κατένειμε σε τρεις κατηγορίες αναλόγου ζημίας τις 46 πυροπαθείς οικογένειες, αλλά διαφώνησε ως προς το χρηματικό ποσό των ζημιών. Κάθε μέλος της επιτροπής έδωσε τη δική του εκτίμηση. Ο Ι. Σιακκής πρότεινε κατ' ελάχιστον ποσόν 960.000 δρχ., ο Μ. Γεωργιάδης ποσόν 650.000 δρχ. και ο Α. Μαστραλέξης ποσόν 512.000 δρχ. Κατά την εκτίμηση του διαχειριστή του συννοικισμού οι ζημιές ανέρχονταν σε 1.244.500 δρχ.

Η αναλυτική κατάταξη των οικογενειών πυροπαθών, με 179 μέλη, που παρατίθενται στον κατάλογο των ζημιών, παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία για τη μικρή κοινότητα του συννοικισμού.¹⁶

Ιδιαίτερες ζημιές υπέστησαν οι Μιχαήλ Πέσσαχ, ιατρός, 3μελής οικογένεια, Αβράμ Πέρες, διευθυντής του σχολείου, 3μελής οικογένεια, Γιακώβ Μπεράχα, διαχειριστής του συννοικισμού, 7μελής οικογένεια και Ισάκ Μωσσέ Τίβολι, φαρμακοποιός, 7μελής οικογένεια.

Κατηγορία εξαιρετική, με τις περισσότερες ζημιές (2 οικογένειες): Μωσσέ Αβράμ Γαλέα, παντοπώλης, 2 μέλη και Γιουνά Γιακώβ Μπενβενίστε, χαλιά, 3 μέλη.

Α' κατηγορία, με μεγάλες ζημιές (3 οικογένειες): Σαμπετάι Σεμαγιά Γκατένιο, μπαλωματής, 4 μέλη, Σολομών Μποχάρ Βεντούρα, υπάλληλος, 8 μέλη και Μιριάμ Δαβίδ Ορέζα, χήρα με παντοπωλείο, 4 μέλη.

Β' κατηγορία, με μέτριες ζημιές (7 οικογένειες): Βιδάλ Σαμουέλ Σιών, χαμάλης, 3 μέλη, Μωσσέ Γιακώβ Ρωμάνο, χαμάλης, 5 μέλη, Χαΐμ Γιουνά Σαλτιέλ, πλανόδιος πωλητής, Ισάκ Γιοσέφ Λεβή, 3 μέλη, Ισάκ Γιακώβ Λεβή, εισπράκτορας εισφορών της Κοινότητας, 5 μέλη, Μπαρούχ Μορδοχάι Σουλέμα, χαμάλης, 3 μέλη και Ελεωνόρα Δαβίδ Γκατένιο, χήρα, 3 μέλη.

Γ' κατηγορία, με μικρότερες ζημιές (25 οικογένειες): Ισάκ Μωσσέ Πιτσών, άνεργος, 6 μέλη, Ελιέζερ Ισάκ Νατζαρή, χαμάλης, 3 μέλη, Νατάν Ελιάου Πίλο, ταβλατζής, 6 μέλη, Γαβριέλ Γιακώβ Σαΐας, άνεργος, 6 μέλη, Σεμτώβ Σαμουέλ Αρών, ψαράς, 4 μέλη, Γιακώβ Γιοσέφ Μαΐρ, καραγωγέας, 4 μέλη, Αρών Γιακώβ Λεβή, παπουτστής, 4 μέλη, Ισάκ Δαβίδ Σασών, μανάβης, 7 μέλη, Ζαχαρίας Μεναχέμ Κοέν, τενεκετζής, 2 μέλη, Σολομών Αβράμ Τέλιας, μπαλωματής, 6 μέλη, Αβράμ Ισάκ Καμχή, τσαντάς, 4 μέλη, Οβαδιά Μωσσέ Γροτάς, επιστάτης σχολείου, 2 μέλη, Γιακώβ Γιουνά Ταμπάχ, άνεργος, 3 μέλη, Δαβίδ Γιοσέφ Νατάν, κουρέας, 7 μέλη, Γιουνά Γαβριέλ Γεννή, καραγωγέας, 5 μέλη, Σαμπετάι Μορδοχάι Αντζελ, θεληματάρης, 3 μέλη, Σολομών Λιάτσι Κατάν, άνεργος, 3 μέλη, Αβράμ Σαμπετάι Γαλέα, εγκαταλειμμένος, 2 μέλη, Γιακώβ Μαΐρ Πέρες, βοηθητικό προσωπικό, 8 μέλη, Χαΐμ Ισάκ Κοέν, εγκαταλειμμένος, 2 μέλη, Ρέινα Δανιέλ Πίνχας, χήρα, 7 μέλη, Ντουντούν Γιοννά, χήρα, Μπέα Σαμουήλ Κοέν, χήρα, 3 μέλη, Αρών Γεννή, 4 μέλη και Γιακώβ Λιάου, 4 μέλη.

Δ' κατηγορία απόρων (6 οικογένειες): Γιεσουά Χαΐμ Μπενιαμίν, χαμάλης, 1 μέλος, Γιακώβ Χαΐμ Εστρόμμσα, χαμάλης, 2 μέλη, Ρέινα Σαμουέλ Μπενβενίστε, χήρα, Γιακώβ Γιουνά Μπιτράν, ανάπηρος, 2 μέλη, Ισραήλ Σαδή Αρούχ, χαμάλης, 2 μέλη και Αβράμ Ισάκ Λαζάρ, χαμάλης, 2 μέλη.

Καθώς οι κάτοικοι δεν είχαν πλέον διάθεση να παραμείνουν στον συννοικισμό¹⁷ έγινε προφορική συμφωνία ανάμεσα στην Ισραηλιτική Κοινότητα και τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, τον Αύγουστο του 1931, για την εξαγορά του συννοικισμού από το Δημόσιο, και εν όψει του οριστικού διακανονισμού, η διαδικασία των

αποζημιώσεων δεν προχώρησε. Διανεμήθηκαν όμως, αμέσως, βοηθήματα, ύψους 380.000 δρχ., στις οικογένειες, για διατροφή, περίθαλψη και φάρμακα, για τη μεταφορά των οικογενειών σε διάφορα διαμερίσματα προς στέγαση κλπ., και για τις ζημιές της συναγωγής, του σχολείου και του φαρμακείου.¹⁸

Οι πυροπαθείς στεγάστηκαν προσωρινά σε διάφορα κοινοτικά σχολεία και συνοικισμούς, ενώ όπως είναι γνωστό στην καταστροφή αυτή αποδίδεται η μαζική μετανάστευση 10.000 φτωχών εβραίων στην Παλαιστίνη¹⁹. Μάλιστα, μετά τα γεγονότα του εμπρησμού, το 1932, ο Κάμπελ συνέστησε στην Κοινότητα την ανασυγκρότηση και εκσυγχρονισμό των συνοικισμών και γενικότερα της διαχείρισης της περιουσίας της, προκειμένου να βελτιώσει τις σχέσεις της με τις ελληνικές αρχές και να ενισχύσει τη θέση της μέσα στις νέες συνθήκες στην πόλη.²⁰

Προς νομιμοποίηση της προφορικής συμφωνίας, εξεδόθη ο νόμος 5585 της 24/29 Αυγούστου 1932, για την εξαγορά του συνοικισμού Κάμπελ, και διατέθηκε ποσό 3.500.000 δρχ. από τις υπόλοιπες πιστώσεις της αγροτικής στεγασίας της τώως Ε.Α.Π., τις οποίες διαχειριζόνταν πλέον η Γενική Διεύθυνση Γεωργίας και Εποικισμού Μακεδονίας-Θράκης. Η τιμή εξαγοράς ορίστηκε η ίδια με το ποσό που κατέβαλε η Κοινότητα για αγορά συνοικισμού. Η Κοινότητα έλαβε ως προκαταβολή ποσό 3.000.000 δρχ., ενώ παρέμενε προς διακανονισμό το ζήτημα των μη αποπληρωμένων 35 οικοπέδων που είχαν απαλλοτριωθεί υπέρ της Κοινότητας το 1928. Έτσι, στην κυριότητα του Δημοσίου περιήλθε το 1932, μόνο τμήμα περίπου 76.000 τ.μ., το οποίο αντιστοιχούσε στην αρχική επιφάνεια του συνοικισμού με τα υπάρχοντα καταλύματα.

Μετά από τελική διευθέτηση των εκκρεμοτήτων, το οριστικό συμβόλαιο μεταβίβασης του συνοικισμού Κάμπελ από την εβραϊκή κοινότητα στο ελληνικό δημόσιο υπογράφηκε το 1939.²¹ Για ένα σύντομο διάστημα, το 1933, ονομάστηκε “συνοικισμός Στυλιανού Γονατά” προς τιμήν του τότε Γενικού Διοικητή Μακεδονίας, αλλά αμέσως μετά του δόθηκε το όνομα του Ναύαρχου Βότση.

Εν τω μεταξύ, αμέσως μετά τη συμφωνία, η Πρόνοια άρχισε την εγκατάσταση προσφύγων στα υπάρχοντα καταλύματα. Το 1933 κατοικείτο από 116 οικογένειες προσφύγων (600 άτομα). Οι κάτοικοι απασχολούνταν σε χειρωνακτικές και διάφορες μικροεργασίες στην πόλη.²² Το 1932, μεταφέρθηκαν στους θαλάμους 15 οικογένειες Αρμενίων, οι περισσότερες από τις οποίες αναχώρησαν στην Αρμενία μετά τον πόλεμο.²³

Η κατασκευή νέων οικημάτων από την Πρόνοια ολοκληρώθηκε το 1935, οπότε και έγινε η διανομή σε άστεγους πρόσφυγες.²⁴

Η οικοδόμηση άρχισε από τα οικοδομικά τετράγωνα στην αρχή του συνοικισμού (οδοί Αριστοτέλους, Καζάζη, Εθνικής Αντίστασης, Καισαρείας, Ανατολικής Θράκης, Λασσάνη) τα οποία βρίσκονταν εντός της πρώτης οικονομικά τακτοποιημένης έκτασης του οικοπέδου Κάμπελ. Σύμφωνα με το σχέδιο διανομής του 1935, είχαν κατασκευαστεί 16 τετρακατοικίες (64 διαμερίσματα) και 18 διπλοκατοικίες (36 διαμερίσματα), σύμφωνα με τους ήδη δοκιμασμένους τύπους προσφυγικών οικημάτων, και είχε καταρτιστεί το διάγραμμα της οικοπεδικής κατάτμησης των οικοδομικών τετράγωνων για το υπόλοιπο της ίδιας έκτασης.²⁵

Σημείο αναφοράς του συνοικισμού αποτελούσε το μεγάλο κτήμα με τη βίλα του Δ. Μπαντάρα (γωνία των σημερινών οδών Μ. Αλεξάνδρου και Εθνικής Αντίστασης), το οποίο δωρήθηκε στο Ι.Κ.Α. μετά το 1941. Εν τω μεταξύ στέγαζε για ένα διάστημα τη φυματολογική κλινική Παγιετάκη και κατόπιν το σχολείο του συνοικισμού.

Η αεροφωτογραφία του 1945 δείχνει τον συνοικισμό όπως είχε διαμορφωθεί ως τα μέσα της δεκαετίας '30. Η μεσολάβηση του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ανέστειλε κάθε οικοδομική δραστηριότητα.

Μετά το 1953 το υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας εφάρμοσε το σύστημα της αυτοστέγασης με παραχώρηση οικοπέδου και δανείου 25.000 δρχ. από την Κτηματική Τράπεζα. Ανεγέρθηκαν τότε περίπου 150 οικήματα που στέγασαν κατοίκους από παραπήγματα και τολ, στο τμήμα του συνοικισμού βορείως της οδού Εθνικής Αντιστάσεως.²⁶ Το 1955 ανεγέρθηκε η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής και αμέσως μετά το νέο κτίριο για το δημοτικό σχολείο του συνοικισμού. Καθώς η οικοδόμηση οικημάτων προχωρούσε, μεταξύ 1956 και 1962 καταδαφίστηκαν και οι τελευταίοι θάλαμοι, ενώ το τελευταίο τολ, αυτό που αρχικά στέγαζε τη συναγωγή του συνοικισμού Κάμπελ και εν συνεχεία το εντευκτήριο και γυμναστήριο του πολιτιστικού αθλητικού συλλόγου Ναύαρχος Βότσης, υπέστη σοβαρές ζημιές κατά τον σεισμό του 1978 και καταδαφίστηκε το 1981.

Η νέα φάση ανοικοδόμησης του συνοικισμού με πολυκατοικίες ακολούθησε τους ρυθμούς που ίσχυαν για την ευρύτερη περιοχή. Το 1944, σύμφωνα με επιτόπια έρευνα, έμεναν μόνο μία τετρακατοικία και έξι διπλοκατοικίες, ενώ ο συνοικισμός είχε πλέον ενωθεί με τον γύρω δομημένο χώρο.

Ο συνεταιριστικός συνοικισμός Βυζάντιο

Ο προσφυγικός συνοικισμός του Βυζαντίου ανήκε στην αρμοδιότητα της Πρόνοιας, αλλά δεν ανεγέρθηκε από αυτήν. Οικοδομήθηκε, με αυτοστέγαση από τον Οικοδομικό Συνεταιρισμό “Το Βυζάντιο”.

Η αυτοστέγαση ως ατομικός και αυθόρμητος τρό-

πος επίλυσης του προβλήματος της προσφυγικής κατοικίας, συμπλήρωνε τις ανεπάρκειες του κρατικού προγράμματος. Στην πιο οργανωμένη εκδοχή του, των Οικοδομικών Συνεταιρισμών που θεσμοθετήθηκαν μετά το 1927, αντικατέστησε σταδιακά την κοινωνική κατοικία των πρώτων χρόνων. Από οικοδομικούς συνεταιρισμούς κατασκευάστηκαν οι συνοικισμοί: Καϊστρίου Πεδίου, Τυρολόης, Τρωάδος, Νεαπόλεως και Σιδηροδρομικών, στη δυτική πλευρά της πόλης, και στην ανατολική οι συνοικισμοί Σαράντα Εκκλησιών, Κιαισαρείας, Βυζάντιον, Τροχιδοδρομικών Βυζαντίου (μη προσφυγικός) και ο μικρός συνοικισμός προσφύγων Δημοσιογράφων.²⁷

Ο Οικοδομικός Συνεταιρισμός Αστών Προσφύγων "Το Βυζάντιον" ιδρύθηκε το 1928 (έγκριση καταστατικού στις 29.10.1927) και το πρώτο διοικητικό συμβούλιο απαρτιζόταν από τους Κ. Καλίσσολο, πρόεδρο, Σ. Θεοδωρίδη, αντιπρόεδρο, Ν. Πετρόπουλο, γενικό γραμματέα, Α. Σαργό, ταμία και Κ. Σαροή, Χ. Ερμίδα, Δ. Δάκκο, Α. Δεσίπρη, Κ. Γιωτόπουλο και Ν. Πουσουρά, μέλη. Η συνεταιριστική μερίδα ανερχόταν σε 20.000 δρχ.²⁸ Ο αριθμός των μελών του συνεταιρισμού δεν είναι γνωστός, ήταν όμως πρόσφυγες καταγόμενοι επί το πλείστον από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης, εξ ου και η ονομασία του συνεταιρισμού.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Ευχαριστίες οφείλω στους υπάλληλους της Πρόνοιας, Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, που έθεσαν στη διάθεσή μου τους σχετικούς φακέλους. Θα πρέπει ακόμη να μνημονεύσω τη συμβολή των φοιτητών μου Μ. Δουβλόν, Σ. Μπούτσαλη, Γ. Μάρκου και Ε. Μισσορόζου, των ετών 1994-95, στη συλλογή στοιχείων από επιτόπια καταγραφή και τις τοπικές πηγές. Ιδιαίτερη υποχρέωση οφείλω στη φίλη μου, Κα Ρένα Μόλχο, η οποία μου παραχώρησε γενναϊόδωρα τα στοιχεία για τον συνοικισμό Κάμπελ, από τα Κεντρικά Αρχεία της Ιστορίας του Εβραϊκού Λαού, στην Ιερουσαλήμ. Την ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή.

2. Β. Χαστάγγλον, "Για την κατάσταση της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαϊά του 1917", *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 52-53/1994.

3. Β. Χαστάγγλον, "Θεσσαλονίκη 1922-1930. Η προσφυγική εγκατάσταση και ο βίαιος μετασχηματισμός του αστικού χώρου", Πρακτικά Συμποσίου *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι Προσφυγούπολεις στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1998.

4. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, επιστολή του Κάμπελ προς τον πρόεδρο της ΙΚ, 6.11.1932.

5. Γ. Γαβριηλίδης, *Μέγας Οδηγός Θεσσαλονίκης και περιχώρων, Θεσσαλονίκη 1932-33*, σελ. 518-9. Το νεκροταφείο του Ινδικού Τάγματος σώζεται σήμερα στη Μενεμένη.

6. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 10.8.1926.

7. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, Έκθεση της Κοινότητας για το ζήτημα των οικοπέδων Κάμπελ, 12 Μαρτίου 1935. Η κοινότητα κατέβαλε ποσό 1.125.000 δρχ. για την αγορά των εγκαταστάσεων του Κάμπελ και συνεννοήθηκε με τους ιδιοκτήτες των 35 γηπέδων για τη μελλοντική καταβολή του ποσού των 845.020 δρχ., αξίας των οικοπέδων τους.

8. ΦΕΚ 43, τευχ. Α/23.3.1928.

9. Στην επιστολή του προς τον πρόεδρο της κοινότητας, ό.π.

10. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, έγγραφο 10.7.1931.

11. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, έγγραφο: Αριθμός οικογενειών Συνοικισμού Κάμπελ, 4 σελ. Το έγγραφο αυτό παρέχει μια μοναδική εικόνα για μικρή κοινότητα του συνοικισμού, με τα ονόματα των οικογενειών, τον αριθμό των μελών τους και τα επαγγέλματα που ασκούσαν.

12. Για την ανάλυση των επεισοδίων βλ. Μ. Βασιλικού, "Εθνικές αντιθέσεις στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: Η περίπτωση του εμπλομού του Κάμπελ", *Ιστορ.* τχ. 7/1994, σσ. 153-174, και Β. Pierron, *Juifs et chrétiens de la Grèce moderne*, Paris: L' Harmattan, 1996, σσ. 178-198.

13. *Μακεδονικά Νέα*, 30.7.1931.

14. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, απόφαση Γ.Δ.Μ., 6.7.1931.

15. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, Πρακτικό επιτροπής προς εκτίμησιν των ζημιών, 17.8.1931.

16. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, κατάλογος των υποστάντων ζημίας, 12 σελ.

17. Σύμφωνα με δημοσίευμα της *Εφημερίδας των Βαλκανίων*, 6.7.1931, εκπρόσωποι της Κοινότητας γνωστοποίησαν στη Γ.Δ.Μ. την απροθυμία των πυροπαθών να επανεγκατασταθούν στο ίδιο μέρος και ότι προτιμούσαν τη μετακίνησή τους στους συνοικισμούς "151" και Ρεζί Βαρδάο.

18. ΚΑΙΕΛ, φακ. 73, Πίναξ εμφανίων τα διανεμηθέντα βοηθήματα εις τας οικογενείας του συνοικισμού Κάμπελ, 23.10.1931.

19. Ρ. Μόλχο, "Η εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη", *Ο Παρατηρητής*, τχ. 25-26, 1994, σελ. 34.

20. Οι προτάσεις που αφορούσαν την πρόσκληση Αγγλου συμβούλου, ειδικού σε θέματα εποικισμού, για τη μεταρρύθμιση των συνοικιών και τη διαχείριση της κοινοτικής περιουσίας, την αξιοποίηση της έκτασης των εβραϊκών νεκροταφείων με τους καλύτερους δυνατούς όρους για την ίδρυση του νέου πανεπιστημίου της πόλης, τον εκσυγχρονισμό των ιδρυμάτων της, την αποδοχή της αργίας της Κυριακής, ...βλ. επιστολή Κάμπελ, ό.π.

21. Απόσπασμα Πρακτικών του ΔΣ της ΙΚΘ, 18.5.1939, ΚΑΙΕΛ, φακ. 73.

22. *Μέγας Οδηγός...*, ό.π., σελ. 518-9.

23. *Ναυαρχος Βότσης*, διμηνιαία έκδοση, τχ. Ι., Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1984.

24. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 15.12.1935.

25. Αρχείο Πρόνοιας, φακ. συνοικισμού Ν. Βότση.

26. Στοιχεία του αρχείου Πρόνοιας, φακ. συνοικισμού Ν. Βότση.

27. Η θεσμική κατοχύρωση του ζητήματος ξεκίνησε με το νομοθετικό διάταγμα "Περί συστάσεως οικοδομικών συνεταιρισμών αστών προσφύγων", 5.7.1927, που συμπληρώθηκε με τον νόμο της 19.9.1927 και άλλα κατοπινά διατάγματα, μέχρις ότου κυρωθεί ο νόμος 3875/1.1.1929, ο οποίος απετέλεσε τη νομοθετική βάση του θέματος. Η σύμπτυξη συνεταιρισμού, βρισκόταν υπό την εποπτεία του υπουργείου Πρόνοιας ή των επί μέρους Νομαρχιών και απαιτούσε την ένωση τουλάχιστον επτά αστών προσφύγων για τη σύσταση καταστατικού. Εντός μηνός από τη διάθεση του γηπέδου, η εποπτεύουσα αρχή όριζε επιτροπή από 3 δημοσίους υπαλλήλους, η οποία προέβαινε στη ρυμοτόμηση και τη διαιρέση σε οικοδομικά τετράγωνα και οικοπέδα, στη χάραξη δρόμων, πλατειών και χώρων προς ανέγερση σχολείου, εκκλησίας, αγορά και κάθε άλλης κοινής χρήσης. Η ανέγερση των κατοικιών γινόταν είτε απευθείας από τους ιδιώτες είτε από οικοδομική εταιρεία, με σύμβαση που ενέκρινε το υπουργείο Πρόνοιας.

28. Καταστατικό, αρχείο Πρόνοιας, φακ. Βυζάντιο.

[Από το *Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού* (Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999)]

Καλοπόδας
(Γεώργιος Σιδέρης),
Portolan - Χάρτης
του Αρχιπελάγους,
χρ. 1580 - 90.

Οι Εβραίοι στα Επτάνησα και ιδιαίτερα στην Κεφαλονιά

Του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΤΖΟΥΓΑΝΑΤΟΥ

Το εβραϊκό στοιχείο, όπως άλλωστε και οι Κεφαλονίτες, διεκδικεί την παγκοσμιότητα! Αυτό που λένε για τους Κεφαλονίτες, πως "όποια πέτρα κι' αν σηκώσεις Κεφαλονίτη θα βρεις αποκάτου", ισχύει "κατά μείζονα λόγον" και για τους Εβραίους. Και όμως! Από χρόνια πολλά ούτε ένας Εβραίος δε βρίσκεται στην Κεφαλονιά! Ποιά άλλη εξήγηση να δώσει κανείς στο φαινόμενο παρά το ότι "τα ομώνυμα απωθούνται"; Υπάρχει όμως μια κάποια διαφορά στη διαφορά των δύο αυτών στοιχείων! Οι Εβραίοι κατά καιρούς μετακινήθηκαν σε μαζικούς εποικισμούς, ενώ οι Κεφαλονίτες είναι σκορπισμένοι στον κόσμο κατά μονάδες!

Κατά τον τελευταίο παγκόσμιο πόλεμο συμφορά μεγάλη απλώθηκε στο εβραϊκό στοιχείο! Η αντισημιτική μανία των ορδών του Χίτλερ εξόντωσε τους εβραϊκούς πληθυσμούς! Ξεθεμελίωσαν τους ζωντανούς από τη γερμανική επικράτεια, μα τα ίχνη έμειναν! Αυτά συλλογίζομαι εδώ και μερικούς μήνες, όταν μια μέρα γυρίζοντας στους δρόμους του Tuebingen (Τυβίγγης) στη Δ. Γερμανία είδα σε μια πάροδο του κεντρικού δρόμου της παλιάς πόλεως τη ταμπέλα του δρόμου να γράφει: "Judengasse", δηλ. το καντούνι των Εβραίων, καθώς θα λέγαμε στην Κεφαλονιά!

Η αναμνηστική εκείνη πινακίδα, που μαρτυρούσε την εγκατοίκηση, το παλιό "γκέτο" των Εβραίων, μου προκάλεσε μαζί με την έκπληξη και την περιέργεια.

Περπάτησα για να το δω από κοντά. Ήταν ένα κοινοτάτο "στραβοκάντινο" με κάτι ασήμαντα φτωχόσπιτα, που σήμερα στεγάζουν λίγες φτωχοοικογένειες Τούρκων εργατών. Αδιάβατο από πεζούς και τροχοφόρα! Τα τουρκάκια, που έπαιζαν στον ακαλαίσθητο και ακατοίκητο από ντόπιους εκείνο χώρο, θάλεγε κανείς ότι θύμιζαν κάτι ανάλογο, σαν εκείνο το θέαμα, που παρουσίαζε πιο παλιά το εβραϊκό "γκέτο".

Ετσι και στο Αργοστόλι υπήρχε κάποτε το "Καντούνι των Οβραίων", όπως το έλεγαν, ή, όπως το είπαν αργότερα, "Το Καντούνι του Σαμολάκη"! Το καντούνι αυτό ήταν στην πιο κεντρική γειτονιά της εποχής εκείνης, στη συνοικία του Αη-Γιώργη! Από την εποχή που έφυγαν, ο κόσμος το μεταβάφτισε σε "Κα-

ντούν του Σαμικού"! Το νέο αυτό όνομα το πήρε από ένα παντοπωλείο, που ήταν στο κέντρο, και συγκεκοιμένα στη διασταύρωση του δρόμου, που ερχόταν από τον Αη-Γιώργη! με το Καντούνι του Σαμολάκη.

Το Καντούνι των Εβραίων ξεκινούσε από το λιθόστρωτο κι' έφτανε μέχρι το δρόμο της Επισκοπής. Ήταν στενό, στραβό και γουλοστρωμένο. Τα σπίτια του ήταν μικρά και στα ισόγεια ή τα υπόγεια είχαν οι Εβραίοι τα εργαστήριά τους. Διαγώνια στη διασταύρωση των δρόμων, απέναντι από το μαγαζί του Σαμικού, ήταν η "Συναγωγή των Οβραίων", ένα σπιτάκι, που υπήρχε έρημο και μαυρισμένο μέχρι την εποχή των σεισμών. Έξω από τη συναγωγή πολλές φορές μαζωνόταν η "μορταρία" του Αργοστολίου, για να πειράξει τους Εβραίους φωνάζοντας τούτα τα ακατανόητα λόγια, όπως τα έχει διασώσει η παράδοση:

«Πατέρα ράου-ράου-ρά!»

Το Σωτήρα μπαμπαφά!

Μην τον είδες τον Αβράμ;

Μα το "Πι", μα το "ρα",

μα της μύγας το φτερό,

μα το βογδοκέρατο!»

Αυτή ήταν η γειτονιά των Εβραίων, που δεν φημιζόταν και τόσο για την καθαριότητά της! Είχαν και το νεκροταφείο τους οι Εβραίοι σε χώρο, που την εποχή εκείνη ήταν έξω από το Αργοστόλι, δίπλα στις φυλακές, στο μέρος που κτίσθηκε αργότερα η Αγγλική Εκκλησία. Το οικοδόμημα αυτό μετά την αποχώρηση των Αγγλων έμεινε κενό. Πιο ύστερα χρησιμοποιήθηκε για να στεγασθεί εκεί το Αρχαιολογικό Μουσείο. Το Αδελφάτο των Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, που είχε περιέλθει στη δικαιοδοσία του το οικημα, δέχθηκε να το παραχωρήσει για τη στέγαση του Μουσείου (μετά το 1909).

Οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς ήταν και λίγοι και βιοπαλαιστές και φιλήσυχoi. Τα επαγγέλματα που ασκούσαν ήταν κυρίως του γυρολόγου πραματευτή και του λατινιέρη (= λευκοσιδηροουργού, φαναρτζή). Ήταν κυρίως η περιφρονημένη μειονότητα! Δεν συνέβαινε όμως το ίδιο και στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο. Εκεί οι Εβραίοι ήταν και πλούσιοι και πολλοί και δυνατοί: χρησιμοποίησαν μάλιστα πολλές φορές τη δύναμή τους, για να επηρεάσουν τις αποφάσεις των βενετσιάνικων αρχών.

Να τι μας πληροφορεί για τους Εβραίους της Κέρκυρας ο Εμμ. Ροδοκανάκης "Μόνη η εβραϊκή συνοικία, συγκειμένη από ένα και μόνον δρόμον, τον οποίον έκλειεν εκατέρωθεν ανά μία, εις την είσοδον και την έξοδον πύλη, απετέλει εξαίρεσιν". Ενώ δηλαδή οι άλλοι δρόμοι της Κέρκυρας ήταν "ανεφορικοί, ελικοειδείς, στενοί και κακώς εστρωμένοι", το εβραϊκό "γκέτο" είχε την ιδιορρυθμία του κλειστού χώρου, "κατά το λέγειν ταξιδιωτών τινων, καθότι οι Εβραίοι

είχον κατά το πλείστον ποιαν τινα άνεσιν».

Για τους Εβραίους της Ζακύνθου τέτοιες πληροφορίες μας δίνει ο καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος: "Στην πόλη (ενν. τη Ζάκυνθο) υπήρχαν 800 Εβραίοι αρκετά πλούσιοι, που ζούσαν με πολλή ελευθερία. Μερικοί απ' αυτούς ασκούσαν την ιατρική...". Ακόμη και μεσιτείες σε δουλεμπόριο αναφέρονται για τους Εβραίους της Ζακύνθου. Οι ελευθερίες κι' η καλοπέραση των πλουσίων Εβραίων κινούσε το φθόνο και το μίσος του λαϊκού στοιχείου της Ζακύνθου. Αυτό εκδηλωνόταν στις μέρες τις σημαδιακές και προ πάντων τη Μεγάλη Βδομάδα, όταν, καθώς γράφει ο Κων. Λομβάρδος "εκλείοντο εις τα σπίτια των".

Στο "Λεξικόν Φιλολογικόν και Ιστορικόν Ζακύνθου" να τι πληροφορίες μας δίνει ο Λεων. Ζώης: "Οι Εβραίοι αφίκοντο εν Ζακύνθω ληγουσής της ΙΕ' εκατονταετηρίδος (1498), ηριθμούντο δε εις 47 οικογενείας εκ 204 προσώπων τω 1527. Διά Διατάγματος του δούκως της Ενετίας Α. Τριβιζάνου από 11 Ιανουαρίου 1553 ενεκρίθη ο χωρισμός των Εβραίων από των χριστιανών, αλλά και εγκύκλιος του Πάπα από 5 Απριλίου 1664 απηγόρευσε τοις χριστιανοίς την συγκατοίκησιν μετά των Εβραίων, ένεκα του οποίου συνεκεντρώθησαν οι τελευταίοι εν τη οδω Φωσκόλου, τότε δε Strada Pieta, ης μέρος έτι και νυν καλείται Οβρέϊκα Μακελειά. Τω 1712 ένεκα διαδοθείσης κατηγορίας, ότι οι Εβραίοι εφόνευσαν χριστιανόπαιδα περιωρίσθησαν εν τη οποία και σήμεραν τη και Γιέτο καλουμένη. Εν τη συνοικία ταύτη σώζεται και η συναγωγή αυτών, εν δε τη τοποθεσία Ψήλωμα (οδός Φιλικών) κείται από του 1656 και το Νεκροταφείο αυτών. Ήδη αι εν Ζακύνθω εβραϊκαί οικογένειαι ολίγαι αριθμούνται, τηρούσι δε και γραμματοδιδασκαλείον, ένθα διδάσκεται η ελληνική και εβραϊκή υπό Ισραηλίτου διδασκάλου".

Στην Κέρκυρα οι Εβραίοι αποτελούσαν "το όγδοον περίπου του πληθυσμού της πόλεως, προελθόντες εξ Ιταλίας και κυρίως της Απουλίας κατά τους διωγμούς, ων υπήρξαν ο στόχος... Ήσαν διηρημένοι εις δύο ομάδας, εκάστη των οποίων είχε την συναγωγήν της και τα ήθη της.

Σχεδόν όλο το εμπόριον της πόλεως των Κορυφώ, η οποία εχρησίμευε τότε ως διαμετακομιστική αποθήκη διά τα προϊόντα της Τουρκίας και των Δυτικών χωρών, ευρίσκετο εις χείρας των: ουδέποτε αληθώς ειπείν τους μετεχειρίσθησαν κακώς, αλλά τους απηγορεύετο να κατέχουν άλλο, πλην της οικίας, την οποίαν κατώκουν, ακίνητον και τους περιεφρόνουν βαθύτατα. Κατά τινας μάλιστα περιόδους τους είχαν αναγκάσει να φέρωσι ιδιάζον τι σημείον "μέγεθος ενός ψωμιού" και κατά το διάστημα της Μεγάλης Εβδομάδος θα κατεσφάζοντο αφεύκτως, εάν ετόλμων να εξέλθωσι της εβραϊκής των. Φρουρά εφύλαττεν ε-

κάστην των δύο πυλών, αι οποίαι έκλειον την οδόν, όπου έζων συγκεντρωμένοι⁵.

Ενδεικτικά του πλούτου και της κολακείας, που χρησιμοποιούσαν οι Εβραίοι, για να εξασφαλίζουν την εύνοια των πρεβεδούρων στην εποχή της Ενετοκρατίας, σε εποχή δηλαδή που "η Δημοκρατία ευρίσκετο εις αθλιεστάτην οικονομικήν κατάστασιν και... η άλλοτε αυστηρά και δικαία διοικήσις των νήσων κατήντησεν εις αξιοθρήνητον παραλυσίαν"⁶, είναι ότι στην υποδοχή του τελευταίου πρεβεδούρου Καρόλου Βίδμαν (Ιούλιος 1794) στην Κέρκυρα, "οι Εβραίοι ή-πλωνον τάπητας υπό τους πόδας του". Η γιορτή της υποδοχής του κράτησε 8 ημέρες και όταν ο Βίδμαν, "όπως αντιμετώπιση τας μάλλον επειγούσας ανά-γκας, συνέλαβε την τολμηράν ιδέαν ν' αποταθή εις την γενναιοδωρίαν των υπηκόων του..., οι Εβραίοι πρώτοι τω παρέδωκαν (Οκτώβριος 1795) δισχίλια τάλληρα, πλέον των δέκα χιλιάδων φράγκων, ώπλι-σαν ιδίαις δαπάναις αριθμόν τινα στρατιωτών εις α-μοιβήν δε της πράξεως ταύτης ο προνοητής προεκή-ρυξεν ότι η Δημοκρατία δεν είχε καλύτερους των Ε-βραίων υπηκόους"⁷.

Παρά τη δύναμή τους όμως και στην Κέρκυρα... "υπέφεραν πολλούς προπηλακισμούς"! Όταν μάλιστα οι Γάλλοι αποβιβάστηκαν στο νησί, άρχισαν να κυνηγάνε τους Εβραίους, "οι οποίοι κα-τωχυρώθηκαν εντός των οικιών των ή έτρεξαν να ζη-τήσωσι καταφύγιον εντός του φρουρίου". Ο κόσμος φώναζε - "Κάτω οι Εβραίοι, κάτω τα σκυλιά! φωνάζ αναμεμιγμένως με τας ζητωκραυγάς υπέρ των Γάλ-λων"⁸.

Και στην εποχή του Λασκαράτου φαίνεται πώς συνεχιζόταν στην Κέρκυρα ο λαϊκός κατατρεγμός, γιατί ο μητροπολίτης Κερκύρας Αθανάσιος βρέθηκε στην ανάγκη ν' απευθύνει στο ποίμνιό του "Εγκύ-κλιο" καταδικάζοντας τα αντίχριστα αταχτήματα των χαμάλδων μας κατά των Ισραηλιτών, φοβερίζο-ντάς να υποβάλει εις αυστηρότατα εκκλησιαστικά επι-τίμια τους ούτω αταχτούντας ως παραβάτας της με-γάλης και αχράντου εντολής του Θεού "αγαπήσεις τον πλησίον σου ως σεαυτόν". Αυτά έγραψε στην εφη-μεριδούλα του, το "Λύχνο", ο Λασκαράτος⁹.

Και σ' άλλα φύλλα του "Λύχνου" καντηριάζει ο Λασκαράτος την απάνθρωπη στάση του παπισμού και των "χριστιανικών κοινωνιών" απέναντι των Ε-βραίων στα Επτάνησα. Και στους "Στοχασμούς" του επίσης γράφει: "Αν όλος ο κόσμος είναι υπόχρεος εις το Ελληνικόν Έθνος διά τα πνευματικά φώτα, που έ-δωσε ο Έλλην Αριστοτέλης, δεν έπρεπε παρομοίως να είναι υπόχρεος και εις το Ισραηλιτικόν διά τα θη-κά φώτα, που του έδωσεν ο Ισραηλίτης Χριστός."¹⁰.

Και η κεφαλονίτικη εφημερίδα "Σφήκα" του Πα-ναγιώτη Πανά, από τους πιο πνευματικούς και προο-

δευτικούς Κεφαλονίτες και από τα σπουδαιότερα στελέχη του σοσιαλιστικού ριζοσπαστισμού, με πα-ραδειγματική τόλμη δεν εδίστασε να επιτεθεί με ση-μειωμά της εναντίον του κόντε Δήμου Βαλσαμάκη, του ιδρυτή του πρώτου μουσείου στ' Αργοστόλι, "για-τί πολύ άσχημα εφέρθηκε τις απερασμένες να γκρεμί-ση από τη σκάλα του και να μισοσκοτώση τον αγαθόν γέροντα Ισραηλίτην Γιακών, γιατί επήε να του ζητήση ολίγα χρήματα, όπου του εχρεωστούσεν εις εργασίαν"¹¹.

Στην ίδια εφημερίδα (2 Νοεμβρίου 1874, αριθ. 6) ο Πανάς με τη χαρακτηριστική του ανθρωπιά και ελευ-θεροστομία αντιμετώπιζει την εμπάθεια και την προ-κατάληψη των ανθρώπων της εποχής του γράφοντας: "Μία των αποδείξεων του πολιτισμού κοινωνίας τι-νός είναι η υπέρ των τάφων λαμβανομένη φροντίς. Αλλά τι θα είπη περί ημών ο Ξένος ο βλέπων τα ισ-ραηλιτικά μνήματα εν η υπάρχουσι θέσει; Διατί δεν δίδεται και εις τους συμπολίτας μας τούτους μέρος τι γης εν Δρεπάνω δια κοιμητήριον¹², πλησίον των άλ-λων, όπου να μεταφέρωσι τα οστά των πατέρων των, όπως μη ώσιν εκτεθειμένα εις την διάθεσιν των σαρ-κοβόρων κτηνών και εις τας ασχημοσύνας του τυχο-ντος; Είναι τούτο αμέλεια των αρμοδίων αρχών ή οι-κτρών λείψανον μεσαιωνικών ιδεών; Ημείς πιστεύο-μεν το πρώτον. Και διά τούτο αποτεινόμεθα προς αυ-τούς λέγοντες: "Αρκεί, Κύριοι, η προς τους ζώντας (ενν. Εβραίους) περιφρόνησις. Σέβας τουλάχιστον προς τους νεκρούς..."!

Και τώρα ας εξετάσουμε: Πότε εγκαταστά-θησαν Εβραίοι στα Επτάνησα;

Η απάντηση δεν είναι εύκολη. Κατά τον ιστορικό Φίνλεϊ: "Πρίν από το τέλος του 15ου αιώνα 30-40 χι-λιάδες Εβραίοι είχαν εγκατασταθεί στην Κωνσταντι-νούπολη. 15-20 χιλιάδες στη Θεσσαλονίκη και μεγά-λος αριθμός σε κάθε λιμάνι της Τουρκίας..."¹³.

Τα κύματα του εποικισμού Εβραίων εντάθηκαν εξ αιτίας του οργίου των διωγμών της Ιεράς Εξετάσεως. Είναι μια από τις μελανότερες σελίδες της δράσεως του παπισμού. Οι Εβραίοι γεμάτοι μίσος κατά του χριστιανισμού εγκαταστάθηκαν στην Οθωμανική Αυ-τοκρατορία και μετέδωκαν το αντιχριστιανικό μίσος τους στους μουσουλμάνους. Έτσι ο αντιχριστιανικός φανατισμός μετέπεσε και στους μουσουλμάνους ενα-ντίον των ορθοδόξων.

Κατά το Βακαλόπουλο: "Οι Χριστιανικοί μάλι-στα πληθυσμοί, που είχαν απομείνει από τη βυζαντι-νή εποχή, ενισχυμένοι και με τους Εβραίους πρόσφυ-γες της Ευρώπης, έγιναν σπουδαίοι πυρήνες για την επίρρωση του εμπορίου και γενικά για την ανάπτυξη της οικονομίας του τόπου..."¹⁴. Οι διωγμένοι αυτοί Ε-βραίοι από τις διάφορες χώρες της Δυτικής Ευρώπης είχαν αρχίσει να καταφεύγουν στα τουρκοκρατούμε-

A. K. Johnston, «Greece or Hellas, Ionian Islands and Crete», χρ. 1850.

να μέρη από τα τέλη του 15ου αιώνα. "Πολλοί εγκαταστάθηκαν στα Μαντεμοχώρια..., στην Αδριανούπολη, Θεσσαλονίκη, Σκόπια, Μοναστήρι, Σόφια και μάλιστα στην Κωνσταντινούπολη"¹⁵. Εκτός όμως από τη Θεσσαλονίκη και στη Λάρισα, τα Τρίκαλα, τα Ιωάννινα, σε πόλεις του Μοριά, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου.

Οι Εβραίοι αυτοί γενικά, "ιδίως της Ισπανίας, είναι οι κύριοι φορείς της οικονομικής προόδου". Το εμπόριο ήταν κυρίως στα χέρια τους. Ακόμη και "το δουλεμπόριο μέσα στη βασιλεύουσα ήταν κυρίως στα χέρια των Εβραίων"¹⁶. Είναι η εποχή που άρχισε να διαμορφώνεται η αστική τάξη και να σημειώνεται ραγδαία ανάπτυξη στα αστικά κέντρα.

Στα Επτάνησα ο λαϊκός πληθυσμός "εξ αιτίας των ψευτικών και συκοφαντικών παραδόσεων για τους Εβραίους... διατηρούσε εναντίον τους άγριο φυλετικό μίσος". Αλλά οι πλούσιοι Εβραίοι διατηρούσαν αγαθές σχέσεις με το χριστιανικό αρχοντολόι, εκτός από μερικές εξαιρέσεις, και δεν edίσταζαν να χρησιμοποιούν σαν πράκτορες των αρχών κατοχής.

Εκείνους που δε χώνευε το επτανησιακό αρχοντολόι ήταν οι Εβραίοι μικροαστοί και μάλιστα η φτωχολογιά. Τους μεγαλοτραπεζίτες τους είχαν για δεξιούς τους χέρι.

Στα χρόνια που τα Επτάνησα είχαν καταληφθεί από τους Γάλλους οι Χριστιανικές λαϊκές μάζες (μεσοαστοί και αγρότες) πλησίασαν περισσότερο τους Εβραίους κι έδειχναν μια τάση συμφιλίωσης. Σε πολλές περιπτώσεις μαζί πανηγύριζαν και το ξεσκλάβωμά τους από τη βενετσιάνικη δεσποτεία. Υπάρχει μάλιστα και τραγούδι, που κατά την παράδοση τραγούδησαν χριστιανοί και Εβραίοι:

"Λευτεριάς έφτασ' η ώρα

να χαρούμε οι πιστοί!

Χριστιανοί κι' Οβραίοι τώρα

αδελφοί είμεθα καλοί.

Οι κακόμοιροι οι Οβραίοι

είμεθα σαν χριστιανοί,

είμεθα και τσιταδίνι (δηλ. πολίτες)

της Φραντζιάς οι πιο πιστοί.

Να μας ζήση ο Βοναπάρτης,

που τσ' Οβραίους αγαπά

και δε θέλει να μας βρίζουν, να μας

κράζουμε σκυλιά!

Οι σκληροί μας αφεντάδες

τώρα δύναμη καμιά

έχουν να μας τυρανούνε,

να μας έχουν σαν σκυλιά"¹⁷.

Τη συνεργασία των αρχόντων, της τάξεως των "Ευγενών" χριστιανών μαζί με τους μεγαλοτραπεζίτες και τους άλλους πλούσιους Εβραίους αποδεικνύουν περι-

τρανα οι διωγμοί του ισαπόστολου και μεγάλου δασκάλου του Γένους Κοσμά του Αιτωλού προ πάντων στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα και πολύ λιγότερο στην Κεφαλονιά, όπου το ξενικό στοιχείο και οι πλούσιοι Εβραίοι ήταν σχεδόν ανύπαρκτοι. Η μεγάλη λαϊκή μάζα της Κεφαλονιάς λάτρευε τον Κοσμά και με πίστη και φανατισμό άκουσε το κήρυγμά του!

Οι παλαιότεροι Εβραίοι έποικοι της Κεφαλονιάς εγκαταστάθηκαν αρχικά στην παλιά πρωτεύουσα, δηλαδή το "Κάστρο του Αγίου Γεωργίου". Ο Νικολ. Φωκάς Κοσμετάτος μας πληροφορεί ότι "εις το προάστιον του Αγίου Γεωργίου (Κάστρο), την παλαιάν δηλ. πρωτεύουσαν της νήσου μέχρι του 1757, υπήρχε οικόπεδον εις την κεντρικήν οδικήν αρτηρίαν πλησίον του φόρου (δηλ. της αγοράς), το οποίον και σήμερα ονομάζεται Γέττο. Εκεί κατά πάσαν πιθανότητα ήτο ο χώρος, όπου διέμενον οι Εβραίοι". Θεωρεί επίσης πιθανώτερη την εκδοχή, ότι "οι Ισραηλίται εγκαταστάθηκαν εις την Κεφαλληνίαν επί Ενετών, προερχόμενοι εκ Κρήτης, Κερκύρας ή Ζακύνθου και έζων μετερχόμενοι τέχνας πρακτικάς..."¹⁸. Οπωσδήποτε όμως ένα είναι βέβαιο, ότι στην Κεφαλονιά οι Δυτικοί ήταν ελάχιστοι "απ' αυτούς μόνον ολίγοι ήταν εντόπιοι και οι υπόλοιποι "στρατιώτες" ή ξένοι, περίπου 550... Το κυρίαρχο στοιχείο ήταν οι ορθόδοξοι, 90.000 περίπου κάτοικοι, μοιρασμένοι σε 200 κομότητες και χωριά... Τελικά αφομοιώθηκαν όλες οι φράγκικες οικογένειες, οι οποίες κατά τους μικρούς αιώνες της Φραγκοκρατίας είχαν εγκατασταθή στο νησί"¹⁹.

Σιγά-σιγά ο εβραϊκός πληθυσμός της Κεφαλονιάς έφθινε. Στις αρχές του 19ου αιώνα υπολογίζεται ότι έμειναν στ' Αργοστόλι 130 Εβραίοι και η μείωση αυτή του πληθυσμού τους (γιατί ζούσαν σ' ένα τόπο, που

δεν τους έδινε τη δυνατότητα ν' αναπτύξουν την οικονομική τους δραστηριότητα) παρακίνησε τον Άγγλο τοποτηρητή Κάρολο Νάπιερ να εκδώσει διαταγή (3 Φεβρουαρίου 1823) "προστατευτική των Ιουδαίων, εναντίον των οποίων υπήρχον διάφοροι προκαταλήψεις των κατοίκων... Ούτοι επεδίωκον να τους εκδιώξουν εκ της νήσου αρνούμενοι να τους πωλούν τα αναγκαιούντα εις αυτούς είδη ή πωλούντες αυτά εις τιμάς υπερόγκους. Διό και μετά την αποχώρησιν του Νάπιερ εκ Κεφαλληνίας το μεγαλύτερον μέρος των Εβραίων μετενόστευσεν εις Κέρκυρα", όπου ζούσαν με σχετική άνεση και ασφάλεια, γιατί (το 1860) ήταν περίπου 6.000²⁰.

Στο τέλος του 19ου αιώνα κατά την παράδοση δεν ήταν περισσότεροι από 30. Το "Οβραϊκό καντούνι" είχε σχεδόν ερημώσει. Ελάχιστοι ήταν και στο Ληξούρι. Σιγά-σιγά έφευγαν κι' αυτοί για την Κέρκυρα κι' άδειασαν τον τόπο. Κατά τον Νικ. Φωκά-Κοσμετάο οι τελευταίοι, που έζησαν στο νησί, ήταν ο "πλανόδιος πραγματευτής" Ζαχαρίας Βιτάλ, "όστις εγκατεστάθη εν Πάτραις" και εξελίχθηκε σε μεγαλοεπιχειρηματία και ο Σαμουηλάκης (γρ. Σαμολάκης), "υαλοθέτης και τεχνίτης παρομοίων ευκόλων εργασιών. Ούτος δε απεβίωσε περί το 1905 εν Κεφαλληνία"²¹. Οι απόγονοί του μετενόστευσαν στην Κέρκυρα. Μετά την αποχώρηση και της ελάχιστης εκείνης εβραϊκής μειονότητας η Κεφαλονιά είχε το προνόμιο να μέινει χωρίς Εβραίους! Κατά την παράδοση τους δέχθηκε η Κέρκυρα, όπου η εβραϊκή συνοικία ήταν πολυάριθμη και "απεχθής ένεκα της ρυπαρότητος", καθώς γράφει η Δόρα Δ' Ιστρία, η οποία και προσθέτει ότι "η βρετανική ανεξιθρησκεία δεν ίσχυσε να καταστήση τους Εβραίους εναισθητους προς παν το συντείνον εις ευζωϊαν"²².

Για τους Κεφαλονίτες το γεγονός της αποχώρησης των Εβραίων είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία, γιατί εμφανιζόταν εντυπωσιακό και σπάνιο. Η κεφαλονίτικη φαντασία δεν άργησε να το περιπλέξει με μυθολογήματα και θρύλους, που επιζούσαν στις περασμένες γενεές. Χαρακτηριστικό τους ήταν κάποιος εγωϊστικός κομπασμός!

Εδώ και σαράντα τόσα χρόνια ένας πολύξερος και χαριτωμένος προεσβύτης, με απέραντη μνήμη και αφηγηματική δεξιότητα, μου διηγήθηκε όσα είχε διαμορφώσει η λαϊκή παράδοση σχετικά με την αποχώρηση των Εβραίων. Κατά τη διήγησή του ο ραββίνος τους ο Σαμολάκης πήρε την όμορφη θυγατέρα του, από τις πιο όμορφες κοπέλλες, και έφυγαν τελευταίοι για την Κέρκυρα. Εκεί την πάντρεψε!

Όσο για την ανυπαρξία των Εβραίων στην Κεφαλονιά διαμορφώθηκε από λαϊκή παράδοση ένα χαριτωμένο παραμύθι:

Κάποτε, λέει, οι Εβραίοι σε μια μεγάλη τους σύναξη έβαλαν κάτω το χάρτη, για να δουν σε ποίο σημείο του κόσμου δεν υπάρχουν! Με έκπληξη τους είδαν πως το μόνο μέρος ήταν η Κεφαλονιά! Εκεί που προσπαθούσαν ν' ανακαλύψουν την αιτία πετάχτηκε ένας, ο πιο τολμηρός, και είπε:

- Εγώ θα πάω! Κι' όχι μονάχα θα μείνω, αλλά και παράδες θα κάμω!

Με ικανοποίηση τον άκουσαν και του σύστησαν να τηρήσει την υπόσχεσή του. Έτσι κι' έγινε! Ο Αβραάμικος, έτσι τον έλεγαν, μάζεψε αμέσως λεφτά, αγόρασε πράματιες, τις ετοίμασε, τις φόρτωσε στο καράβι και ταξίδεψε για την Κεφαλονιά. Αποφάσισε να κάμει εκεί το γυρολόγο, ένα από τα πιο συνηθισμένα επαγγέλματα των Εβραίων. Το Σάββατο κατέβηκε στο ξυλοπάζαρο τ' Αργοστολίου κι αγόρασε ένα γάιδαρο, φόρτωσε τις πράματιες του και ετοιμαζόταν να ξεκινήσει για τα χωριά!

Εκεί που έπινε τον καφέ του σ' ένα φτωχικό καφεενάκι, καθώς περνούσε ένας νεαρός θεληματάρης, τον φώναξε και τούπε:

- Έλα δω! Πάρε αυτές τις δύο δεκάρες και πήαινε να μου αγοράσεις φαΐ για μένανε, για το γάιδαρο και για το δρόμο!

Τον κοίταξε το παιδί... και με την εξυπνάδα, που χαρακτήριζε τα "παιδιά τση αγοράς", τον απάντησε!

- Κι' όλα αυτά με δύο δεκάρες; Καλά και δε μούπες να σου φέρω και ρέστα! Πήρε τις δεκάρες και τράβηξε για το μέρος της αγοράς, όπου οι Ληξουριώτες είχαν απλώσει τα προϊόντα τους και μάλιστα τα πεπόνια και τα χειμωνιάτικά τους (= τα καρπούζια). Διάλεξε ένα μεγάλο καρπούζι, το φορτώθηκε και το πήγε στον Εβραίο.

- Έτοιμος είσαι, αφεντικό!

Ξαφνιάστηκε ο Εβραίος!

- Τι είν' αυτό, μωρέ;

- Δε μούπες για σένανε, για το γάιδαρο και για το δρόμο; Να λοιπόν! Θα φάς εσύ την ψίχα, θα δώσεις τσι φλούδες στο ζώ και θα φυλάξεις τσού σπόρους για το δρόμο!

Έμεινε κόκκαλο ο Οβραίος! Κι' όλα αυτά, μωρέ, του λέει, με δύο δεκάρες;

Εν τω μεταξύ ο πιτσιρικός έφυγε. Αλλά κι' ο Οβραίος ξεφόρτωσε τις πράματιες, τις πούλησε μαζί με το γάιδαρο και τράβηξε για το καράβι μονολογώντας:

- Καλά λένε πως οι Κεφαλονίτες είναι χειρότεροι από μας!

1) Ο δρόμος προς τον Άη Γιώργη ήταν περίπου η σημερινή οδός Μαρίνου Κοργιαλένια και η Κοντομχαλένια εκείνη ώρα εκκλησία βρισκόταν περίπου στο μέρος, όπου σήμερα το Γ' Νηπιαγωγείο. Η διασταύρωση αντιστοιχεί περίπου με τη διασταύρωση της σημερινής "οδού Διογένους". Ας σημειωθεί εδώ πως στο Αηζούρι δεν υπήρχε μόνιμη εγκατάσταση Εβραίων. Μόνο διαβατήριδες Εβραίοι εκεί.

2) Βλ. Εμμ. Ροδοκανάκη "Ο Βοναπαρτής και οι Ιόνιοι νήσοι", Κέρκυρα 1937, σελ. 15 (Έκδοση της "Εταιρείας προς ενίσχυση των Επτανήσιων μελετών"). Σε υποσημείωση όμως αναφέρεται ότι: "Ο Saint Sauveur τουναντίον σημείο το ακάθαρτον αυτής" (ενν. της συνοικίας). Χρονικά τα γραφόμενα ανάγονται στα τέλη του 18ου αιώνα. Στα γκέτο έμενε κατά κανόνα ο εβραϊκός φτωχόκοσμος.

3) Βλ. Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, "Ιστορία του Νέου Ελληνισμού", Θεσσαλονίκη 1964, τόμ. Γ', σελ. 178.

4) Βλ. Κωνσταντίνου Λομβάρδου, "Απομνημονεύματα", τόμ. Α', φιλ. Α', Ζακύνθος 1871, σελ. 58.

5) Βλ. Αποστόλου Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Β'. Εκεί στη σελ. 354 γράφει ότι "οι Εβραίοι ασχούν το επάγγελμα του σαράφη, του τοκογλύφου, του παλαιοπώλη, του μεσίτη κ.λπ." και γενικά ότι είναι "κίτρινοι φορείς της εμπορευματοικής κινήσεως". Προσθέτει επίσης ότι μερικοί κάνουν εντύπωση με τις ελευθερίες και την ενιάρειά τους... και ότι "μερικοί με περιουσίες 100 χιλιάδων δουκάτων και με ωραία σπίτια με κήπους κάνουν εντύπωση στους ξένους της Δυτικής Ευρώπης, γιατί στις πατρίδες τους οι Εβραίοι καταδικάζονται...". Στον Α' τόμο του, σελ. 426, αναφέρει ότι οι Βενετοί πουλούσαν στην Κωνσταντινούπολη τα εμπορεύματά τους "χρησιμοποιώντας ως μεσίτες Εβραίους... Γενικά χωρίς τους Εβραίους δεν μπορεί κανείς να κάνει καλή δουλειά στην Τουρκία". Και στη σελ. 188 επίσης προσθέτει: "Οι Γάλλοι (από τις αρχές του 18ου αιώνα) χρησιμοποιούν ως μεσίτες τους πιο κατάλληλους ανθρώπους, τους Εβραίους, φημισμένους για το εμπορικό τους δαιμόνιο".

6) Βλ. Κώστα Καιοφύλα, "Η Επτανήσος υπό τους Βενετούς", Αθήνα 1942, σελ. 189.

7) Βλ. Εμμ. Ροδοκανάκη, ό.π., σελ. 35 και 38.

8) Βλ. Εμμ. Ροδοκανάκη, ό.π., σελ. 57 και 59. Ο συγγραφέας προσθέτει: "Εντυχώς μία περίπτωση... έκαμε την εμφάνισήν της και η παρρούσια της καθιστάσασεν ολίγον τα πνεύματα".

9) Βλ. Ανδρέα Ασκαράτου "Απαντα", εισαγωγή και σημειώσεις Αλέκου Γ. Παπαγεωργίου, εκδόσεις "Ατλας", Αθήνα 1959, τόμ. Γ', σελ. 339-340. Στον αριθ. 28 του "Λύχνου" (ό.π. σελ. 343) δημοσιεύεται ευχαριστήρια απάντηση του μεγάλου Ραβίνου της Ισραηλιτικής Κοινότητας εις Τριέστε προς τον Πανερώτατον Μητροπολίτην Κορσών. Σε υποσημείωσή του ο Ασκαράτος με τη γνώση του ελευθεριότητα παρηγορεί και υπερασπίζει τους Εβραίους και κάνει άγρια επίθεση εναντίον του Πάπα, που τον χαρακτηρίζει "Μέγα Κουβριαστήρι της θρησκευτικής αγυρτείας, των αντίχριστων δεισδαμονιών και προλήψεων".

10) Βλ. Α. Ασκαράτου "Απαντα", τόμ. Γ', σελ. 216.

11) Βλ. εφημ. "Σφήκα", Αργόστολιον, 1 Φεβρουαρίου 1868, αριθ. 22.

12) Για το ιστορικό της ιδρύσεως του Νεκροταφείου του Δραπάνου βλ. περιοδικό "Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος", Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1973, τεύχ. 23-24. Στη σελ. 250, Νικολάου Δ. Τζουγανάτου "Το Νεκροταφείο του Δραπάνου".

13) Βλ. Γεωργίου Φίνλεϋ, "Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας στην Ελλάδα", Πρόλογος και προσθήκες Τάσου Βουρνά, Αθήνα 1958, σελ. 203.

14) Βλ. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Β', σελ. 339.

15) Βλ. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Β', σελ. 36-37 και 354. Εξεί γενικόητες για την κατάσταση των Εβραίων στο χρονί-

κο διάστημα 1300-1564. Βλ. επίσης Will Durant, "Παγκόσμιος Ιστορία του πολιτισμού", Αθήνα 1959, τόμ. ΣΤ', σελ. 835-865.

16) Βλ. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., τόμ. Β', σελ. 128.

17) Βλ. Γιάννη Κορδάτου, "Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα", Έκδοση Δ', Αθήνα, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, σελ. 90. Το στιχούργημα φαίνεται να έχει μάλλον κερκυραϊκή την προέλευση.

18) Βλ. Νικολάου Φωκά-Κοσμετάτου, "Οι Εβραίοι εις την Κεφαλληνίαν" στην εφημ. "Εστία", 6 Φεβρουαρίου 1969. Το γέ(το) ή γκέτο (από το ιταλικό Cheto) εσήμαινε κυρίως την "περιτειχισμένη συνοικία Εβραίων του μεσαίωνα εις διαφόρους πόλεις της Ευρώπης και εις την Επτανήσον".

19) Βλ. Α.π. Βακαλόπουλου, ό.π., σελ. 82 και 179. Εκεί και παραπομπές. Βλ. επίσης και Ηλία Τσιτσέλη "Κεφαλληνικά Σύμμεκτα", τόμ. Β', Αθήνα 1960, σελ. 45. Για τους διαφόρους εποίκισμούς στην Κεφαλονιά βλ. και Ιωσήφ Πάρτς "Κεφαλληνία και Ιθάκη", γεωγραφική μονογραφία εξελληνισθείσα υπό Α. Γ. Παπανδρέου, εν Αθήναις 1892, σελ. 191. Στη σελ. 115 γίνεται λόγος για τους "μαχίμους εποίκους" και τους "στρατιώτες" (Stradioti). Κατά τον William Miller ("Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα", μετάφραση Άγγελου Φουρμάτη, Αθήνα 1960, σελ. 553) οι Stradioti (εκ του Strada, διότι ήταν διαρκώς στο δρόμο-στρατό και δεν είχαν σπίτια), οι "στρατιώτες" στρατολογούντο από την Λακωνία, από τη Μεθώνη, Κορώνη, Ναυπλία, Ναύπακτο... (βλ. σελ. 620). Για τους Stradioti (Estradiots) βλ. και Διονυσίου Ζακύνθηνου "Η Τουρκοκρατία", Αθήνα 1957, σελ. 63-64. Βλ. επίσης και "Λεξικόν Φιλολογικόν και Ιστορικόν Ζακύνθου" υπό Λεων. Ζώνη, όπου σημειώνεται: "Στρατιώται (ή Στραβιώται) = στρατιωτικόν σώμα αποτελούν τους ψιλούς υπείς της Βενετίας".

Σχετικά με τον αριθμό των Εβραίων ο Γεώργιος Βερύκιος ("Απομνημονεύματα περί της πρώην Ιονίου Πολιτείας", Κεφαλληνία 1870, σελ. 25), ενώ αναφέρει Εβραίους στην Ζάκυνθο και την Κέρκυρα, για την Κεφαλονιά, γράφει μιν ότι ο πληθυσμός τότε ήταν 75.000 ("πρότερον δε τω 1859 περί τους 72.537, εξων 14.900 εν ταις δύο πόλεσι"), αλλά καθόλου δεν αναφέρει την ύπαρξη Εβραίων, εξ αιτίας φυσικά του ελάχιστου αριθμού των.

20) Βλ. Νικ. Φωκάν-Κοσμετάτου, ό.π. Ο Νάτιερ διοίκησε την Κεφαλονιά σαν τοποτηρητής κατά το διάστημα 1822-1836. Η διοίκησή του ήταν ευεργετική για τον τόπο. Ο Ηλ. Τσιτσέλης (ό.π., τόμ. Β', σελ. 584-587) αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο "εις τον διάσημον τούτον άνδρα", ο οποίος ήταν ιωλάνδικης καταγωγής. Για τους Εβραίους της Ζακύνθου βλ. και "Λεξικόν Φιλολογικόν και Ιστορικόν Ζακύνθου" υπό Λεωνίδα Χ. Ζώνη. Εκεί αναφέρεται ότι "οι Εβραίοι ένεκα της αποδιομένης αυτοίς διαβολής περί σφαγής των Χριστιανοπαίδων πολλάκις υπέστησαν επιθέσεις, ων αι κυριώτεροι των ετών 1712, 1760, 1810 και 1891 (Βλ. και "Οι Εβραίοι εν Ζακύνθω" εν Ισρ. Χρονογράφω Κερκύρας, έτος 1900, αριθ. 8-10 και Φρ. Καρρέ "Ιουδαϊσμός και Χριστιανισμός").

21) Βλ. Νικ. Φωκάν-Κοσμετάτου, ό.π.

22) Βλ. Δόρα Δ' Ιστρία, "Αι Ιόνιοι Νήσοι υπό την δεσποτείαν της Ενετίας και την αγγλικήν Προστασίαν και η εν αυταίς ελληνική ποίησις μετά περιλήψεως τινος της αρχαίας αυτών ιστορίας...", μετάφρασις Μ. Κ. Ράλλη, Εν Αθήναις 1859, σελ. 92.

(Για την Ισραηλιτική Κοινότητα της Κεφαλονιάς έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό «Χρονικά» άρθρα στα τεύχη 46/5, 46/10, 47/8, 71/12, 81/29, 115/9, 116/13, 118/22, 118/25, 121/24).

[Ο Ν. Τζουγανάτος ήταν φιλόλογος-γυμνασιάρχης ιδιαίτερα πεπαιδευμένος και ερευνητής. Το παραπάνω άρθρο του δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος", τ. 71-72, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1977].

Το φυλάκιο της κύριας πύλης του στρατοπέδου μας.

Αναμνήσεις αιχμαλωσίας από το Stalag Luft Eins

(Στρατόπεδο αιχμαλώτων Αεροπορίας
στο Μπάρθ Γερμανίας)

Του Αντιπτεράρχου ε.α.
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ε. ΚΟΣΚΙΝΑ

Στο βιβλίο του κ. Νικ. Κοσκινά, με τις προσωπικές αναμνήσεις του από το Στρατόπεδο αιχμαλώτων Αεροπορίας στο Μπάρθ της Γερμανίας, περιλαμβάνονται και τα παρακάτω που αφορούν ένα γειτονικό Στρατόπεδο Καταναγκαστικής Εργασίας για Εβραίους μόνον.

Παραμονές Πρωτομαγιάς του 1945

Μ' αυτές τις συνθήκες, φθάνουμε στις παραμονές της Πρωτομαγιάς 1945. Αξέχαστη μέρα στην ζωή μου αυτή η Πρωτομαγιά, αλλά συνάμα κι αξέχαστες οι ώρες μέχρις ότου φθάσει. Γιατί, όσο τα πάντα χαλάρωναν και αδρανούσε το σύστημα στην Στάλαγκ Λούφτ-Εϊνς, τόσο μας κυρίευε κι εμάς η αδημονία και μας «έτρωγε» η αβεβαιότητα. Το άγχος ήταν πια μόνιμο και μας μάθαινε την σκέψη.

Κανένας δεν γνώριζε τι θ' απογίνουμε. Θα μείνουμε εδώ που είμαστε ή θα φύγουμε; Προς τα που θα πάμε; Πάντα, όπως έχω προαναφέρει, είμαστε έτοιμοι για να πεζοπορήσουμε, αλλά για πού; Τίποτα δεν ακουγόταν. Κανένας από τους Διοικητές (Αμερικανός και Άγγλος), δεν ήταν σε θέση να μας πη τι μας περίμενε. Τι πίστευαν ότι θα μας συμβή. Φοβόντουσαν κι αυτοί να εκφρασθούν.

Έτσι και χειρότερα πήγαιναν τα πράγματα, μέχρις ότου έφθασε η περίεργη αυτή παραμονή Πρωτομαγιάς του 1945. Πρωί, μόλις είχε ξημερώσει, πεταχτήκαμε έξω απ' τα κρεβάτια μας, αγονοξευπνημένοι όσο δεν γινότανε, από κρότο πολυβόλου...

Τί είναι; έφθασαν κιόλας οι Ρώσοι; Αρχίσαμε να διερωτώμεθα, να ρωτάμε τους άλλους, λες και ήταν μάντιες αυτοί, να ρωτάμε η μια παράγκα την άλλη. Μάλλον όχι, δεν ήταν Ρώσοι. Γιατί ο κρότος ήταν από ένα πολυβόλο. Συμφωνούμε όλοι μας, ότι δεν μπορούσε να είναι από Ρωσικές προφυλακές, γιατί επρόκειτο περί επαναλαμβανομένου κρότου, κατά τακτά χρονικά διαστήματα και σχεδόν συνεχούς. Δηλαδή, μακρές συνεχείς ριπές πολυβόλου που δεν ταίριαζαν σε μάχη. Δεν ακούγαμε ομοβροντίες πολυβόλων, ούτε πυροβόλων. Ούτε και σταματήματα και ξεκινήματα, κατά ακανόνιστα χρονικά διαστήματα.

Κατόπιν στην περιοχή μας, απ' όσα γνωρίζαμε, δεν υπήρχαν γερμανικές μάχιμες μονάδες, για να αρχίση

καμιά μάχη. Δεν ακουγόταν σαν σποραδική εξόντωση μικρών αντιστάσεων.

Τι να ήταν τέλος πάντων; Επίσης, όπως όλοι διαπιστώναμε και πιστεύαμε, ο κρότος του πολυβόλου δεν προερχόταν από την μεριά που περιμέναμε να έλθουν οι Ρώσοι, αλλά σαφώς από την άλλη μεριά που ήταν η Σχολή Αντιαεροπορικού, για τις Γερμανίδες γυναίκες. Έτσι ακουγόταν σε μας. Κανένας μας δεν μπορούσε να φαντασθεί τι συνέβαινε στην πραγματικότητα, με το ατελείωτο αυτό πολυβολίδι, που μέχρι το απόγευμα, μας είχε σπάσει τα νεύρα τελείως, αφού δεν σταματούσε σε καμιά περίπτωση.

Πρέπει εδώ να συμπληρώσω, ότι ποτέ δεν είχε διαρρεύσει καμιά πληροφορία ότι πολύ κοντά στο Στρατόπεδό μας, εκτός από την Σχολή για γυναίκες, βρισκόταν κι ένα άλλο Στρατόπεδο, αλλά αυτό ήτανε Στρατόπεδο Καταναγκαστικής Εργασίας για τους Εβραίους και μόνον. Ήταν ένα από τα πολλά Στρατόπεδα τύπου Αουσβιτς, γνωστό σήμερα σε όλους μας, και από αυτό προερχόταν ο συνεχής κρότος του πολυβόλου. Και τι να συνέβαινε εκεί;

Κανενός το μυαλό δεν έφτανε να πάη στο ότι η αιτία του πολυβολισμού, ήταν αυτοί τούτοι οι άμοιροι οι Εβραίοι, από τους οποίους ήταν γεμάτο το ανώνυμο και άγνωστο για μας Στρατόπεδο του Μπάρθ.

Συνέβαινε δε το εξής τραγικό, που ξεκινούσε κατ' ευθείαν από τον Χίτλερ. Η διχασμένη αυτή προσωπικότητα, παρανοϊκή στο σύνολό της, μέσα στον οίστρο της ανωμαλίας της, για την κατάντια που είχε φθάσει την Γερμανία, προσπαθώντας πάντα να εξαγνίσει την Αριάν φυλή του, και στις τελευταίες ακόμα στιγμές της ζωής του, έδωσε εκείνη την παρανοϊκή διαταγή του: «Εκτελέσατε όλους τους Εβραίους».

Τα όργανά του δε, ιδίως τα μέχρι θανάτου τυφλά και πειθήνια όργανά του, τα ΕΣ-ΕΣ, που κυρίως βρισκόντουσαν επικεφαλής σε κάτι τέτοια Στρατόπεδα, άρχισαν την «δουλειά» -τον εξαφανισμό των Εβραίων- από νωρίς εκείνο το πρωί της παραμονής της Πρωτομαγιάς του 1945, για να τελειώσουν μέχρι το βράδυ.

Και ποιός ο λόγος της τόσης βιασύνης τους; Ήθελαν να συντονίσουν την αναχώρησή τους με την γερμανική στρατιωτική φρουρά του Στρατοπέδου μας, η οποία είχε λάβει απόφαση να μην μείνει ούτε μια μέρα παραπάνω από την παραμονή της Πρωτομαγιάς του 1945. Αυτό δε, γιατί τα πρώτα Ρωσικά προκεχωρημένα κλιμάκια των εμπροσθοφυλακών του κυρίου Ρωσικού Στρατού, είχαν φθάσει στο ύψος του Στρατοπέδου μας και επρόκειτο να μας περάσουν από το νότιο μέρος της λιμνοθάλασσας, ενώ το Στρατόπεδό μας βρισκόταν στο βόρειο μέρος του κυρίου δρόμου προελάσεως, κοντά στην ακτή της λίμνης, αλλά απείχε αρκετά από τον κύριο άξονα προελάσεως των Ρώσων.

Έτσι οι ακατάπαυστες ριπές των Γερμανικών πολυβόλων, θέρισαν αλύπητα, εκατοντάδες από τα ανθρώπινα αυτά υπολείμματα της αδάμαστης αυτής φυλής, που εύρισκαν τραγικό τέλος, ύστερα από τόσα άλλα μαρτύρια, σ' αυτούς τους προκατασκευασμένους χώρους, που όλοι μας, λίγο-πολύ έχουμε ακούσει, αλλά που πολύ λίγοι, απ' όλους μας, έχουμε δει. Τέτοια ομαδικά βιβλικά μαρτύρια και απάνθρωπο τραγικό τέλος, δεν πιστεύω ότι έχει υποστεί άλλη φυλή, μέσα στο πέρασμα του αιώνος μας, αλλά ούτε και με τα μαρτύρια των πρώτων Χριστιανών, από τις Ρωμαϊκές λεγεώνες, νομίζω ότι μπορούν να συγκριθούν.

Και να σε δολοφονούν με το πολυβόλο, τελειώνει σύντομα το μαρτύριό σου, αλλά το να λιώνης σιγά-σιγά και να παραδίδεις την τελευταία σου πνοή για την Αριάν φυλή του Αδόλφου, όπως εξεληφίσθησαν έξι εκατομμύρια περίπου Εβραίων, είναι πρωτοφανές. Είχε γίνει δε ρουτίνα, ο τρόπος αυτός του ξεκληρισματος σύμφωνα με τις διαδοχικές διαταγές της διχασμένης αυτής προσωπικότητας του ανισορρόπου Αδόλφου και της εκλεκτής συντροφιάς του.

«Όμοιος ομοιά αεί πελάζει», θυμάμαι που έγραφε το βιβλίο του Συντακτικού του Γυμνασίου μου. Σωστό. Καθένας συναναστρέφεται τους από πάσης απόψεως ομοίους του. Και είχε πράγματι πολλά όμοια σημεία η κλίκα του Χίτλερ.

Δίκαια και ορθά, θα μπορούσατε να διερωτηθήτε τώρα: Μα οι Γερμανοί της περιοχής δεν γνώριζαν τι συνέβαινε σ' αυτή την περιοχή; Πώς ανεχόντουσαν τέτοια πράγματα σ' αυτό το Στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας των Εβραίων; Ειλικρινά απαντώντας, πρέπει να πω ότι έχω αρκετές αμφιβολίες αν το γνώριζαν. Μήπως κι εμείς δεν είμαστε στην ίδια περιοχή και μάλιστα βρισκόμαστε, πρέπει να πω, και πιο κοντά από τους κατοίκους της μικρής πόλεως Μπάρθ; Ποτέ όμως -μα ποτέ μας- δεν μάθαμε τίποτα. Πολλοί αιχμάλωτοι του Στρατοπέδου μας, που εκτελούσαν οικειοθελώς, εργασίες για όλους τους άλλους, εμάς, τους αιχμαλώτους στην πόλη και που καθημερινώς ερχόμαστε σ' επαφή μαζί τους, ουδέποτε φάνηκε να υποψιάστηκαν ή και να έχουν ακούσει τίποτα, γι' αυτό το Εβραϊκό Στρατόπεδο. Ουδέποτε τέλος ψιθυρίστηκε κάτι τέτοιο μεταξύ μας.

Εγώ, που ήμουνα από τους πρώτους που έφθασαν στην Στάλαγκ Λούφταϊνς κι είχα αρκετούς γνωστούς Αμερικανούς που πηγαίνονταν στο Μπάρθ και που τους έβλεπα αρκετά συχνά και μάθαινα πάσης μορφής νέα, ουδέποτε μ' άφησαν να καταλάβω ότι γνώριζαν κάτι για την ύπαρξη ενός τέτοιου Στρατοπέδου εξόντωσης Εβραίων. Διότι, περί αυτού επρόκειτο.

Το γιατί; Υπάρχουν δύο χωριστές περιπτώσεις του θέματος για το γιατί. Η μία είναι γενικά για όλους

τους Γερμανούς, και η άλλη περιορίζεται στην περιοχή μας και μόνο, που ήμουν και αυτόπτης μάρτυς. Αυτά βέβαια βγήκαν από συζητήσεις που έκανα και με άλλους αιχμαλώτους, όταν πια είχαν φύγει οι Γερμανικές Στρατιωτικές δυνάμεις, καθώς και η Διοίκηση του Στρατοπέδου των Εβραίων από την περιοχή μας.

Γενικά, το ότι δεν γνώριζαν αυτό το αίσχος οι Γερμανοί, μπορεί ν' αποδοθή κυρίως, στην «στεγανότητα» που κρατούσε η κλίκα του Χίτλερ γι' αυτά τα Στρατόπεδα, από την αρχή της κατασκευής τους. Τα είχαν ωραιοποιήσει, ως Στρατόπεδα εργασίας. Υπήρχαν δε στην Γερμανία χιλιάδες, εκατομμύρια πάσης προελεύσεως, εργάτες.

Κατόπιν, ο Γερμανός δεν νοιάζεται και πολύ για τον δίπλα του, έτσι τουλάχιστον έδειχνε σε μένα. Πολύ περισσότερο, όταν αυτό γινόταν σε περίοδο πολέμου και μάλιστα όταν ο διπλάνός του είναι αλλοδαπός, για να μην πω Εβραίος, που τον απεύθυναν στον πόλεμο, όπως ο «διάβολος το λιβάνι». Πώς να τους δώσουν λοιπόν σημασία;

Τώρα για την περίπτωση του κοντινού μας παρομοίου Στρατοπέδου. Κατά την γνώμη μου, πρέπει ν' αποδοθή και στο ότι η περιοχή του Εβραϊκού Στρατοπέδου, ήταν αρκετά μακριά από την μικρή πόλη Μπάρθ με τις τότε συνθήκες, και επιπλέον ο χώρος του είχε χαρακτηριστεί ως «απηγορευμένη περιοχή». Αυτό ίσως το δικαιολογούσαν και στεκότανε, διότι είχε ένα μικρό αεροδρόμιο με κάτι λίγες στρατιωτικές εγκαταστάσεις και την Σχολή Αντιαεροπορικού των γυναικών, επομένως, δεν μπορούσε να προκαλέση αδικαιολόγητες υποψίες, η περίπτωση του απαγορευμένου.

Τώρα πιστεύω, ότι μ' αυτή την προϋπόθεση, του απαγορευμένου, δεν θα πήγαιναν ποτέ Γερμανοί προς εκείνη την μεριά, έστω και τυχαίως. Ουδέποτε όμως μπορεί ν' αποκλεισθή και το αντίθετο και θα εξετασθή. Επιπλέον πιστεύω, δεν θα έκαναν κατασκοπευτικό, κατά ένα τρόπο, περίπατο προς μια απηγορευμένη περιοχή. Ιδιαίτερος για να δουν τι κάνουν οι Εβραίοι!

Ας το πούμε τώρα ότι πήγαιναν τυχαίως και δεν γνώριζαν και το απηγορευμένο της περιοχής. Στην πραγματικότητα τι μπορούσαν να δουν; Ανθρώπους μέσα στο Στρατόπεδο, που κάνανε διάφορες δουλειές; Τίποτ' άλλο. Δεν ήταν βλάκες, ν' αφήσουν να φαίνεται κάτι ύποπτο οι μαφιόζοι του Χίτλερ. Αμ στην Γερμανία, είπα προ ολίγου, υπήρχαν εκατομμύρια εργάτες, απ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, που αυτοί κατείχαν. Είναι φυσικό επομένως να νόμιζαν ότι ήταν κι αυτοί άνθρωποι που είχαν έλθει να δουλέψουν στην Γερμανία.

Το κακό είναι, ότι σ' αυτό το Στρατόπεδο, μπορούσε να δης ανθρώπους, μόνον να μπαίνουν, αφού ουδέποτε βγήκε ή δραπέτευσε κανείς, προ του τέλους του

πολέμου. Το Στρατόπεδο ήταν περιμαντρωμένο με ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα, και μόνον να τ' ακουμπούσες, ήταν αρκετό για να πάθης ηλεκτροπληξία. Κατόπιν, το τι πραγματικά συνέβαινε μέσα σ' αυτό το Στρατόπεδο, πολύ λίγοι το ξέφανε, κι αυτοί ήταν πάντα «οι ειδικοί» σ' αυτές τις δουλειές. Αυτοί δε ήταν οι σκληροπυρηνικοί του Χίτλερ και δεν τους έφευγε «άχνα» σε ουδεμία περίπτωση.

Απελευθέρωση από τον Ερυθρό Στρατό - Συνάντηση με Ελληνοεβραίους στο Μπάρθ

Μπήκα πάλι στις στεναχώριες μου, γιατί ξαναγινόμαστε «ξέφραγο αμπέλι» και με τον όγλο που υπήρχε τριγύρω στην περιοχή μας, αυξανόντουσαν οι πιθανότητες ανασφάλειάς μας, αφού όπως μπορούσε να βγή οποιοσδήποτε ήθελε από μας, το ίδιο μπορούσε να μπη οποιοσδήποτε απ' τον πεινασμένο απ' έξω μας κόσμο, ή τους εργάτες που είχε πια γεμίσει η περιοχή μας και που ζούσαν με το πλιάτσικο, όπου και μ' όποιον τρόπο μπορούσαν.

Τί θρασύτης, ο κύριος αυτός, Ρώσος Λοχίας, που έθεσε τον εαυτό του Υπεράνω Όλων, σαν και την ελίτ κλίκα του Χίτλερ. Πρέπει να ήταν από τα άτακτα τμήματα Ρωσικού συγκροτήματος, για να φέρεται έτσι ανεύθυνα μπροστά στο Διοικητή μας, που περνούσε και δεν τα ξαναβλέπεις.

Με τέτοιες απαισιόδοξες σχέψεις, πέρανε το πρωινό μου, όταν ήλθε ένας Αμερικανός, απ' αυτούς που είχαμε μείνει μαζί στο ίδιο δωμάτιο, τις πρώτες μέρες της αφίξεώς μας στο Στρατόπεδο, και μου είπε ότι απ' έξω από το συρματοπλέγμα, κοντά στην Πύλη, ήταν δυο Έλληνες! Έτσι είχε καταλάβει απ' όσα λέγανε στους Αμερικανούς οι δυο Έλληνες, αλλά δεν γνώριζε τί θέλανε. Φαίνονταν κάτι να ζητάγανε, αλλά δεν μπορούσαν να τους καταλάβουν.

Παράτησα ό,τι έκαμα και πήγαμε μαζί με τον Βαγγέλη και τον Αμερικανό, στη μεριά των συρματοπλεγμάτων που περίμεναν κάνοντας βόλτες, οι δυο Έλληνες. Ο Αμερικανός μας τους έδειξε από μακριά με τρόπο, για να μη καταλάβουν τίποτα. Ήσαν δυο ρακένδυτα άτομα, που φορούσαν κάποια απομεινάρια ενδυμασίας, που δεν έμοιαζαν όμως να είναι από στρατιωτική στολή, αλλά φαίνονταν κάτι σαν υπολείμματα πνιζάμας. Στην όψη τους, ήταν πολύ δυστηχισμένα πλάσματα, ιδίως από απόψεως διατροφής. Τελειώς αδύνατοι. Σκελετωμένοι. Είμαστε κι εμείς αδύνατοι, από την περίοδο των «ισχνών αγελάδων», αλλά όχι σ' αυτά τα χάλια. Τους κοιτάξαμε καλά-καλά, αλλά δεν μιλήσαμε. Είχαμε συνεννοηθεί να μη μιλήσουμε αμέσως, γιατί θέλαμε να τους ακούσουμε να μιλάνε Ελληνικά και να μπορέσουμε στο μεταξύ να ξεψαχνίσουμε, περί ποίου είδους Ελλήνων επρόκειτο.

Εννοώ ποιά από τις πολλές κατηγορίες Ελλήνων που βρισκόντουσαν στην Γερμανία. Αιχμάλωτοι σαν και μας, δεν μπορούσαν να είναι σε καμιά περίπτωση, γιατί γνωρίζαμε από τους εκπροσώπους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, ότι δεν υπήρχε άλλο Στρατόπεδο σαν το δικό μας, στην περιοχή μας.

Αρχισα λοιπόν να βηματίζω πέρα δώθε από την μέσα μεριά του συρματοπλέγματος, παράλληλα μ' αυτούς που βηματίζουν από την έξω μεριά του ιδίου συρματοπλέγματος. Έκανα τον αδιάφορο για ν' ακούω τι λένε, πριν τους μιλήσω. Κάποια στιγμή είπαν: «Λες να μας βοηθήσουν; Δεν βλέπω κανένα να έρχεται προς τα εδώ απ' αυτούς που μιλήσαμε προηγουμένως». Εννοούσε τους Αμερικανούς. Φαίνονταν ότι είχαν σοβαρή ανάγκη βοήθειας και περιέμεναν διακριτικά. Η υπομονή της αναμονής τους δεν είχε εξαντληθεί. Συζητούσαν κι άλλα μεταξύ τους, αλλά δεν έπιανα παρά μόνον λέξεις που δεν έβγαζαν νόημα.

Τελικά δεν μπόρεσα να τους αφήσω άλλο να περιμένουν και τους είπα, προκειμένου να κάνω μια επαφή, στα Ελληνικά βέβαια: «Ε' εσείς οι δυο τι θέλετε απ' έξω;» Γουρλώσανε τα μάτια τους, σαν να μη πίστευαν σ' ό,τι άκουγαν, και ψέλλισαν: «Ρε Έλληνες είναι μέσα!».

Τους είπα ότι πράγματι είμαστε δυο Έλληνες στο Στρατόπεδο και τους ζήτησα να μας πουν κι αυτοί τί ήταν. «Έλληνες είμαστε κι εμείς, κι επειδή έχουμε τραβήξει πολλά και τώρα βρισκόμαστε σε άθλια κατάσταση από απόφρωση φαγητού, ήλθαμε να μας βοηθήσετε». «Να σας βοηθήσουμε» ήταν η απάντησή μου «αφού μας πείτε τί είδους Έλληνες είστε». «Έλληνες Εβραϊκής καταγωγής, είμαστε από το Στρατόπεδο Καταναγκαστικής Εργασίας, που βρίσκεται τέσσερα χιλιόμετρα πιο πέρα απ' εδώ». Είπαν αυθόρμητα και με πολύ πονεμένα λόγια, που δεν είχαν να κρύψουν τίποτα.

«Αφού είστε Έλληνες από το Στρατόπεδο Καταναγκαστικής Εργασίας» του απαντώ «σηκώστε το δεξιό σας μανίκι και δείξτε μου το μπράτσο σας». Ευχαρίστως σήκωσαν το μανίκι τους, οπότε φάνηκε ένας αριθμός, που δεν μπορούσε λόγω της αποστάσεως να διαβασθεί βέβαια, αλλά δεν έπαινε να είναι ο αριθμός που φιλοτεχνούσαν διάστικτα οι Γερμανοί σε κάθε Ε-

βραίο που έμπαινε στην Γερμανία για καταναγκαστική εργασία, για να μην γράψω εξόντωση!

Ήταν η ιδιαίτερη μεταχείριση που κάνανε μόνο στους Εβραίους. Ήταν το σύμβολο του σταμπαρίσματος τους. Ήταν ανεξίτηλο και το έχουν πολλοί Εβραίοι και σήμερα, απ' αυτούς που γλύτωσαν από τα Στρατόπεδα αυτά, για να θυμίζει την διεστραμμένη προσωπικότητα του Χίτλερ. Τις απαισίες εκείνες στιγμές του Γ' Ράιχ. Και συνεχίζω το διάλογό μου.

«Για πέστε μας τώρα» τους είπα «πώς βρεθήκατε εδώ κοντά μας;» Ευχαρίστως μας έδωσαν αρκετές, γεμάτες πόνο, πληροφορίες για το Στρατόπεδό τους, που βρισκότανε λίγο πιο πέρα απ' το αεροδρόμιο και που περιείχε, προτού αρχίσουν να τους εκτελούν την παραμονή της Πρωτομαγιάς του 1945, δυό έως δυόμισι χιλιάδες, περίπου Εβραίους εργάτες της ίδιας περίπου καταστάσεως, μ' αυτούς τους δυό που μας μιλούσαν, για να μην πω και χειρότερα, αφού δεν είχαν το κουράγιο, ούτε μαζί τους να έλθουν, μερικοί άλλοι που υπήρχαν. Είχαν υποφέρει τα πάνδεινα από τα Γερμανικά ΕΣ-ΕΣ κατά την διάρκεια που τους διοικούσαν, κι είναι γνωστά, σ' όλη την ανθρωπότητα, τα μαρτύρια που υπέστησαν, ήσαν εξαντλημένοι από την πείνα, γιατί δεν εύρισκαν τίποτα να βάλουν στο στόμα τους. Τους

Δείγμα της τελικής μορφής των Γερμανών φρουρών μας στο τέλος του πολέμου.

είχαν αφήσει επιπλέον, πετσί και κόκκαλο, από τον συνεχή υποσιτισμό που είχανε, το «ξύλο» που τους φιλοδορούσαν τα ΕΣ-ΕΣ, για να δουλέψουν μέχρι θανάτου και τις φρικτές κακουχίες που είχαν περάσει.

Αυτά είναι, πολύ περιληπτικά, όσα μπόρεσαν να μας πούνε. Αυτούς είχαν αρχίσει να τους σκοτώνουν την παραμονή της Πρωτομαγιάς, σταμάτησαν δε μόνον όταν νόμισαν ότι τελείωσαν όλους τους τροφίμους του Στρατοπέδου Καταναγκαστικής Εργασίας.

Τελικά, περιεσώθηκαν περί τους εικοσιτέσσερεις Εβραίους από την Ελλάδα. Μας παρεκάλεσαν να τους βοηθήσουμε σε τρόφιμα, για να πάνε ιδίως στους αρρώστους τους, που ζούσαν σε μια τρώγλη-υπόγειο.

Ο ένας απ' αυτούς τους δυό που μιλήσαμε, είχε υπηρעה στον Ελληνικό Στρατό, κατά την διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου, στην περιοχή Τ.Τ. 625 του Τεπελενίου. Υπήρχαν κι άλλοι πολλοί, που ήταν πεταγμένοι έξω στην αυλή τους, σαν νεκροί, αλλά ό-

μως ζούσαν, και τώρα που τους βοηχαν, δεν μπορούν καθόλου να κινηθούν. Αυτά ολοκλήρωσαν την συνουμία μας. Παρά πολύ πειστικά τα όσα μας ελέχθησαν.

Εδώ θα σταματήσω για λίγο, για μια διευκρίνιση. Αν έγγραφα παραπάνω λεπτομέρειες για τον ένα από τους επισκέπτες μας, το έκανα σκοπίμως, μήπως τύχει να διαβάσει αυτή μου την περιγραφή του και μπορέσω να τον εντοπίσω, έστω και μετά σαράντα χρόνια. Κι αυτό, γιατί ό,τι στοιχεία τους είχα με ονόματα και διευθύνσεις, ατυχώς εχάθησαν όλα στο πέρασμα του χρόνου. Και συνεχίζω.

Παρακάλεσα λοιπόν, τους δυο καταταλαιπωρημένους επισκέπτες μας να περιμένουν για λίγο, μέχρις ότου πάμε να βρούμε τον Διοικητή μας και τον παρακαλέσουμε να τους βοηθήσει, στην απελπιστική αυτή στιγμή που βρισκόντουσαν. Πράγμα που αμέσως πραγματοποιήσαμε.

Τρέξαμε στον Διοικητή ΖΕΜΚΕ και του είπαμε όλη την θλιβερή ιστορία που μας είπαν αυτοί οι δυο δύστυχοι άνθρωποι, που ήσαν πραγματικά ράκη από την εξάντληση, γιατί είχαν να δούνε φαί τρεις μέρες, και που περιμέναν στο συρματοπλέγμα της Πύλης, πως και πως την βοήθειά μας.

Ο ΖΕΜΚΕ φάνηκε να είναι ενήμερος της περιπτώσεως του Στρατοπέδου Καταναγκαστικής Εργασίας και έδειξε μεγάλη κατανόηση και φέρεται πολύ ανθρώπινα στην περίπτωση. «Βρήτε» μας είπε, «οποιοδήποτε μεταφορικό μέσο και πηγαίνεται στην αποθήκη να φορτώσετε οτιδήποτε νομίζετε ότι μπορούν να μεταφέρουν με τα χέρια τους. Θα τους τα δώσετε στην κυρία Πύλη μας. Έξω από την πύλη, δεν θα βγίητε εσείς με τρόφιμα. Υπάρχει κίνδυνος να πάθετε κακό από άλλους εργάτες, που γυρίζουν στην περιοχή μας πεινασμένοι. Το καρότσι δεν θα βγη επίσης έξω από την Πύλη».

Φεύγοντας από το Διοικητήριο, σκεφτόμασταν αυτά που μας είπε και είχε πολύ δίκιο, στην εκτίμηση της καταστάσεως που μας περιέγραψε, για έξω από το Στρατόπεδό μας. Δεν ήταν δυνατόν να βγη το καρότσι φορτωμένο με δέματα του Ερυθρού Σταυρού, γιατί τέτοια θα βάσαμε επάνω του και ρουχισμό. Ποιοι εργάτες θα έβλεπαν αυτά τα πράγματα και δεν θα επετίθεντο να τα μοιραστούν με τους δυο Εβραίους; Ενώ, όταν τα κρατάγαμε στα χέρια τους, ήταν λιγάκι δύσκολο να τους επιτεθούν, γιατί κι αυτοί ήσαν πολύ φουκαράδες.

Αφήσαμε τις σκέψεις και κοιτάξαμε χωρίς χρονοτριβή να τελειώσουμε σύντομα την αποστολή μας. Το πρώτο που αρχίσαμε να ψάχνουμε να βρούμε, ήταν οιοδήποτε μεταφορικό μέσο. Για να εξυπηρετηθούμε σύντομα με οιαδήποτε κατηγορίας αυτοκίνητο, δεν γινότανε λόγος. Αυτά είχαν εξαφανισθεί από καιρού από τους Γερμανούς, για τις ανάγκες του Στρατού τους. Τα μόνα που υπήρχαν, ήταν κάτι χειροκίνητα καροτσάκια. Δηλαδή μια μικρή πλατφόρμα, πάνω σε τέσσε-

ρεις ρόδες κι ένα ματσούκι σαν χειρούλι, που την έσερνες. Δεν είμασταν και τόσο τυχεροί. Ένα τέτοιο καρότσι, μισοχαλασμένο κι αυτό, γι' αυτό το είχαν εγκαταλείψει, ήταν σε μια γωνιά της αποθήκης. Αρχίσαμε να το επιδιορθώνουμε μ' οτιδήποτε βρήκαμε. Όταν μπορούσε να κινηθεί, έστω και για μικρή απόσταση, δηλαδή από την αποθήκη ως την κυρία Πύλη (περίπου 40 μέτρα) αρχίσαμε να το φορτώνουμε. Του βάλαμε διάφορα είδη ρουχισμού, ιδίως εσώρουχα και τέσσερα δέματα του Ερυθρού Σταυρού.

Για να γίνη αντιληπτή η ποσότητα των πραγμάτων και το βάρος του φορτίου που έπρεπε να σηκώσουν τα χέρια των δυο επισκεπτών μας, πρέπει να πω ότι εγώ, ένα δέμα του Ερυθρού Σταυρού, μετά βίας το σήκωνα στην κατάσταση που βρισκόμουν, από απόψεως υγείας βέβαια, και το μετέφερα την ίδια περίπου απόσταση με πολλούς ενδιάμεσους σταθμούς στο δρόμο. Επομένως, τα τέσσερα δέματα που τους πήγαμε, ήταν αρκετά βαριά για τους δυο Ελληνοεβραίους. Ασήκωτα, μπορώ να πω για μένα, που βρισκόμουν σε καλλίτερη κατάσταση από απόψεως υγείας απ' αυτούς, που θα τα σηκώνανε κάνα δυο χιλιόμετρα. Εκτός κι αν ευρίσκαν κι άλλους δικούς τους στο δρόμο.

Φτάνοντας, μετά χιλίων κόπων και βασάνων και με φόβο να μας διαλυθή το καρότσι σε κάθε στιγμή, μας περίμεναν αυτοί στην κυρία Πύλη, γιατί φαινόμασταν από μακριά που τραβάγαμε το καρότσι και μας παρακολουθούσαν εναγωνίως, μέχρις ότου φθάσουμε.

Τους είπαμε να πάρουνε ό,τι μπορούσαν να μεταφέρουν και είμασταν βέβαιοι ότι ήταν φυσικά αδύνατον να τα πάρουν όλα. Τον ρουχισμό μπορούσαν να τον τακτοποιήσουν επάνω τους, αλλά τα δέματα, έπρεπε να πάρουν δυο ο καθένας, πράγμα αδύνατον. Και όμως, είχαμε πέσει πολύ έξω στους υπολογισμούς μας, διότι μόλις τα είδαν, φαίνεται ότι απέκτησαν αυτομάτως υπερφυσικές δυνάμεις και τα πήραν όλα, όταν τ' αφήσαμε στην διάθεσή τους!

Ουδέποτε καταλάβαμε πως θα τα μετέφεραν στα χέρια τους. Τρομερό όν το Εβραϊκό πλάσμα, με Ελληνική νοοτροπία. Φάνηκε ότι δεν είχαν κανένα πρόβλημα. Μας ευχαρίστησαν κατ' επανάληψη, κι άρχισαν ν' απομακρύνονται. Τους παρακολουθήσαμε λιγάκι, για να δούμε πως θα περπατούσαν με το πλούσιο φορτίο τους, και πίστεψα πραγματικά, ότι τους έδινε δύναμη το φορτίο καθώς το μεταφέρανε. Όταν τους είδα να χάνονται, αισθάνθηκα πραγματικά ικανοποιημένος, που μπόρεσε αυτή η επίσκεψη των δυο Ελληνοεβραίων, να έχη τόσο επωφελές τέλος. Κι αυτό, χάρις στον Διοικητή μας που έδειξε τόση κατανόηση. Φεύγοντας από την Πύλη, πήγαμε κι ευχαριστήσαμε τον Διοικητή. Αισθανθήκαμε, με την συνειδήσή μας επαναλαμβανόμενη, ότι κάναμε ό,τι μπορούσαμε καλλίτερο για τους δυο μας φίλους.

Βιβλίο

*** Γ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ: Στην τροχιά του ενός Θεού. απόπειρα προσέγγισης των πραγματικών γεγονότων στις μονοθεϊστικές θρησκείες.** (Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 1999).

Το ογκώδες πόνημα του Γιώργου Παμπούκη -ούτε λίγο ούτε πολύ 740 σελίδες- επικεντρώνεται στην εύλογη φιλοδοξία του συγγραφέα: να συγκεντρώσει, να αποσαφηνίσει και να συμπληρώσει τα κενά γύρω από τις πάμπολες αλλά διάσπαρτες και ενίοτε αντικρουόμενες πληροφορίες περί τα θρησκευτικά θέματα που έχει στη διάθεσή του ο φιλέρευνος «μέσος αναγνώστης», ο αναγνώστης δηλαδή ο οποίος όχι μόνο έχει γενικά ενδιαφέροντα ευρέος φάσματος αλλά επιθυμεί ιδιαίτερα να πληροφορηθεί τι επιτέλους συμβαίνει στον ευαίσθητο χώρο των θρησκευτικών δοξάσιων, τα οποία μάλιστα κατά κανόνα συμβαίνει να επιδέχονται πολλές εκδοχές. Στον χώρο αυτό εμπλέκονται συχνά καιρία φιλοσοφικά ερωτήματα, αμφισβητούμενες θεολογικές ερμηνείες, συναρπαστικά ιστορικά συμβάντα αλλά και απλές ή και απλούζες παραδόσεις που έχουν μεταφερθεί στον αναγνώστη από το οικείο περιβάλλον ή και από τα μαθητικά εγχειρίδια.

Το εγχείρημα είναι φιλόδοξο, ίσως ακόμη και κάπως επισφαλές, όχι γιατί ο συγγραφέας, όπως δηλώνει κατηγορηματικά ο ίδιος, δεν είναι ειδικός στα θέματα της ιστορίας των θρησκειών -άλλωστε οποιοσδήποτε ειδικός θα ή-

ταν αδύνατον να καλύψει χρονικά και γνωσιολογικά το αχανές αυτό υλικό- αλλά διότι η «απόπειρα προσέγγισης των πραγματικών γεγονότων» (όπως το θέλει ο υπότιτλος του έργου) είναι υπόθεση δυσχερέστατη, όπως δυσχερέστατη είναι και η συναφής με αυτήν προσπάθεια να παραμείνει κανείς «ουδέτερος», αντικειμενικός παρατηρητής ή κριτής όλων αυτών των πραγμάτων, αφήνοντας κατά το δυνατόν στην άκρη όλες τις προσωπικές συναισθηματικές φορτίσεις.

Παρ' όλα αυτά ο συγγραφέας διαθέτει ένα σπουδαίο, ανεκτίμητο θα έλεγα, προτέρημα: την έναγχο περιέργεια και τη συμφύτη προς αυτή φιλέρευνη διάθεση να αναζητήσει και να μάθει για ποιον λόγο «τα πράγματα έγιναν όπως έγιναν»: Ποιος, για παράδειγμα, ήταν στην πραγματικότητα ο αληθινός Ιησούς και πώς έχει εξελιχθεί σήμερα το μέγιστο θέμα της «ιστορικότητάς» του; Τι το καθοριστικό συνέβαλε ώστε η ουσία της χριστιανικής θρησκείας, που ήταν το «αγαπάτε αλλήλους», να μετατραπεί σε μια δεδομένη στιγμή σε πόνο, διαστροφή, θάνατο;

Για ποιους λόγους άραγε υπήρξαν τόσο αποκλίνοσες οι πορείες της Ανατολικής Ορθόδοξης και της Δυτικής Καθολικής Εκκλησίας μέσα στη διαχρονία και πώς συνέβη να φθάσει η παπική εξουσία σε τέτοιο απίστευτο βαθμό απολύτου ελέγχου της ζωής και της σκέψης των πιστών; Ή, ακόμη, γιατί ο χριστιανικός κόσμος συμπεριφέρθηκε, για αιώνες και αιώνες, κατά τον πιο βάρβαρο τρόπο σε βάρος των Εβραίων;

Αυτά είναι μερικά από τα καιρία ερωτήματα ή μάλλον μερικά από τα θέματα που επιχειρεί να προσπελάσει πρώτα ο Γ.Π. και ακολούθως να τα κατανοήσει

και να τα μεταφέρει με τρόπο εξαιρετικά εύληπτο και διατύπωση ξεκάθαρη - γλώσσα ρέουσα, απλή και ευχάριστη- στον αναγνώστη, ο οποίος καλείται, με τη σειρά του, να κινητοποιήσει τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις που διαθέτει, να αναζητήσει με μεγαλύτερη επιμονή τις αιτίες και την αλήθεια των συμβάντων και να στραφεί ει δυνατόν στην πνευματική διάσταση της θρησκείας, ερμηνεύοντας αλλά και απορρίπτοντας τις πάμπολες διαστροφές ή αγριότητες που κατά καιρούς διαπράχθηκαν στους κόλπους των διαφόρων Εκκλησιών στο όνομα της πίστης.

Η κατάβαση όμως αυτή στο βάθος των γεγονότων δεν περιορίζεται μόνο στον χριστιανισμό· ο συγγραφέας πλαισιώνει το εγχείρημά του με μια ευρύτερη αναδρομή στην αρχαιότητα -την ελληνική, την αιγυπτιακή και εκείνη της Απώ Ανατολής- καθώς και στην καταλυτική, για τη διαμόρφωση των θρησκευτικών πραγμάτων, σημασία παρουσία του εβραϊκού στοιχείου και αργότερα του Ισλάμ. Θα σταθεί βέβαια περισσότερο στον ελληνικό· αποικισμό της Μεσογείου κατά την αρχαιότητα, επειδή θεωρεί ότι τότε για πρώτη φορά το ελληνικό πνεύμα, στα παράλια της Μικράς Ασίας, κινείται σε δρόμους που τους χαρακτηρίζει η κριτική ικανότητα και η απόρριψη της βαριάς σκιάς του μύθου και της ερμηνείας των πάντων με αναφορά στις θεότητες. Ενώ λοιπόν, στην Ιωνία και στις ελληνικές αποικίες της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας, αναζητείται η απαρχή της κινητοποίησης του νου, της κριτικής αναζήτησης του «Ενός» και ο εντοπισμός των χαρακτηριστικών εκείνων που έδωσαν τη δυνατότητα στις μονοθεϊστι-

κές θρησκείες -χριστιανισμό, ισλαμισμό ή εβραϊσμό- να κυριαρχήσουν στους χώρους τους, να έλθουν σε επαφή αναμεταξύ τους, να επηρεάσουν και να επηρεαστούν, να δώσουν και να πάρουν.

Όλα αυτά και άλλα πολλά δίνονται με τρόπο εξαιρετικά γλαφυρό, έτσι ώστε η ανάγνωση του βιβλίου να προσδιορίζεται πολλές φορές από τα χαρακτηριστικά της αστυνομικής λογοτεχνίας και να παρακολουθεί μια πορεία προς την ανακάλυψη του «ενόχου», δηλαδή προς τους μηχανισμούς της αλλοτρίωσης της θρησκείας από την κοσμική ή από την κρατική πλαισίωση.

Η ύλη του βιβλίου είναι ταξινομημένη σε 12 βασικά μέρη: *Θρησκευτικό πανόραμα του αρχαίου κόσμου, Περίπετες στη Μεσόγειο, Το θάνατο, Η υπέροχη παρακμή, Η πορεία προς τον θρίαμβο, Οι δύο κόσμοι (395 μ.Χ.-1453 μ.Χ.), Ισλάμ, Οι μεγάλες ανακατατάξεις, Η πορεία προς τις μέρες μας, Οι Εβραίοι, Η Αγία Καθολική και Αποστολική Εκκλησία, Η «Κινούμενη Άμμος».* Κάθε βασικό κεφάλαιο απαρτίζεται από υποκεφάλαια με εξαιρετικά εύγλωττους τίτλους, έτσι ώστε ο αναγνώστης να διακρίνει εύκολα το περιεχόμενό τους, ενώ η καθεμία από τις 12 ενότητες χαρακτηρίζεται από θεματική αντάραξη.

Η βιβλιογραφία, η οποία στο αχανές αυτό θέμα είναι απέραντη, περιορίζεται στα βασικά κείμενα στα οποία μπορεί να ανατρέξει ο φιλέρευνος αναγνώστης και είναι ταξινομημένη σε μεγάλες ιστορικές ενότητες: *Γενική βιβλιογραφία, Αρχαϊκός κόσμος, Προϊστορική Εποχή, Αρχαίος ελληνικός κόσμος, Ιησούς-Εβραϊσμός-Πρώτοι χριστιανικοί αιώνες, Βυζάντιο-Ορθόδο-*

ξία-Μεσαίωνα-Ισλάμ, Πορεία προς τη νεότερη εποχή-Ειδικά θέματα.

Τελευταία αλλά καθόλου έσχατη η πληροφοριακή αναφορά στο Ευρετήριο: μια άρτια αποδελτίωση κυρίων ονομάτων, τοπωνυμίων και σημειώνων 45 σελίδες εξονυχιστικής δουλειάς.

Μαρία Κατή
"Βήμα", 14.11.1999

*** MINISTRY OF
FOREIGN AFFAIRS OF
GREECE, The
Foundation of the
Modern Greek State-
Major Treaties and
Conventions (1830-1947),**
(Athens: Kastaniotis
Editions, 1999).

Η κα Φωτεινή Κωνσταντοπούλου, Διευθύντρια της Υπηρεσίας Ιστορικών Αρχείων του υπουργείου Εξωτερικών, συγκέντρωσε και εξέδωσε τις κυριότερες Διεθνείς Συμβάσεις και Συμφωνίες που αναφέρονται στην ίδρυ-

ση του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους, καθώς και στη μετέπειτα πορεία του μέχρι το 1947. Στην Εισαγωγή της η κα Κωνσταντοπούλου κάνει μία σύντομη αλλά περιεκτική αναφορά στη διπλωματική ιστορία της Ελλάδος κατά την αντίστοιχη περίοδο.

*** ΙΩΑΝΝΗ Μ. ΚΟΝΙΔΑ-
ΡΗ, Θεμελιώδεις Διατά-
ξεις Σχέσεων Κράτους -
Εκκλησίας,**
(Αθήνα: Εκδόσεις Αντ.
Σάκουλα, 1999).

Ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ιω. Κονιδάκης συγκέντρωσε σε τόμο τις θεμελιώδεις διατάξεις που διέπουν τις σχέσεις του Ελληνικού Κράτους με την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία και τις λοιπές θρησκευτικές κοινότητες της χώρας. Όπως σημειώνει στον πρόλογό του ο κ. Κονιδάκης «Ελπίζεται ότι τα κείμενα που επελέγησαν και περιελήφθησαν στον παρό-

ντα τόμο διασφαλίζουν για τον νομικό, τόσο της θεωρίας όσο και της πράξης, μία ασφαλή βάση εκκινήσεως στην έρευνά του. Τον ίδιο σκοπό υπηρετεί και το αλφαριθμητικό ευρετήριο που κατακλείει το έργο, το οποίο δεν επιχειρεί ασφαλώσει μία απλή λεξικογραφική αποδελτίωση, αλλά αποσκοπεί να αποτελέσει την κατάλληλη κλειδα για την άνετη και έγκυρη προσέγγιση των παραθεμιμένων κειμένων».

*** ΜΠΕΡΝΧΑΡΝΤ ΣΛΙ-
ΝΚ, Διαβάζοντας στη
Χάννα,** (Αθήνα: Κριτική,
1999).

Ο κ. Ηλ. Μαγκλίνης καταχωρεί στο περιοδικό "Διαβάζω" (Οκτώβριος 1999) συνέντευξη με τον συγγραφέα όπου, μεταξύ των άλλων, σημειώνει:

«Αίσθηση προκάλεσε όταν κυκλοφόρησε στη χώρα μας το μυθιστόρημα «Διαβάζοντας στη Χάννα» του Γερμανού συγγραφέα Μπέρνχαρ-

ντ Σλινκ. Μέσα από μία ασυνήθιστη εφωτιστική ιστορία στη Γερμανία των αρχών της δεκαετίας του '50, ο Μπ. Σλινκ επαναφέρει στο προσκήνιο μνήμες των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης, μνήμες επώδυνες και εικόνες ζόφου.

Θίγοντας το ζήτημα της συλλογικής ευθύνης των Γερμανών για τα εγκλήματα και τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν στη Γερμανία και την Ευρώπη γενικότερα από το 1933 έως το 1945, ο Σλινκ ξύνει πληγές που να μην είναι παλαιές, αλλά που δεν λένε να κλείσουν. Σε συνδυασμό με την πρόσφατη έκδοση της πολυκροτης ιστορικής μελέτης του Ντάνιελ Γκολντχάγκεν «Πρόθυμοι δήμιοι: Οι εκτελεστές του Χίτλερ» (TerzoBooks), το «Διαβάζοντας στη Χάννα» μπορεί να ενταχθεί στα βιβλία εκείνα που θίγουν εκ νέου το ζήτημα των Ολοκαυτώματος και της συμμετοχής των απλών, καθημερινών Γερμανών σ' αυτό».

Οι «περιούσιοι»

Συνέχεια από τη σελ. 2

ρια, που οι μπράβοι τους άρπαξαν από ληστείες τραπεζών. Ε, να μην έχει και η καθαρολογία το διάφορό της;

ΤΟ ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΟ -και εξαιρετικά ανησυχητικό- είναι ο **ρόλος που παίζει το ...Internet** σ' αυτή την υστερική εκστρατεία. Ύστερα από μια ομαδική εκτέλεση αλλόφυλων «κτηνών», το διαδίκτυο έστειλε urbi et orbi μηνύματα όπως αυτό:

«**ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ Γεγονότα** (sic) πρέπει να θυμίσουν στους εβραίους πως είναι μια ανεπιθύμητη μειονότητα και πως πρέπει να φύγουν όλοι από εδώ (τις ΗΠΑ), ειδικά θα αρχίσουν οι δολοφονίες...

ΣΥΝΑΚΟΛΟΥΘΑ, ένας ραβίνος του Λος Άντζελες χαρακτηρίζει το Internet «**το μεγαλύτερο δώρο** (στους ρατσιστές) **μετά τα όπλα. Τώρα** -προσθέτει- **τα κηρύγματά τους μπορούν να φτάνουν σε εκατομμύρια ακροατές**». Άλλη μια ευεργεσία της υψηλής τεχνολογίας, όταν πέφτει στα κατάλληλα χέρια...

ΤΟ ΑΠΩΤΕΡΟ όραμα όλων αυτών των μονομανών, θα είναι,

φυσικά, το θέαμα που αντίκρισε ο Αντολφ Αϊχμαν, ο αρχιεκτελεστής των χιτλερικών στρατοπέδων. Στα Απομνημονεύματά του, που δημοσιεύθηκαν στη γερμανική εφημερίδα «Die Welt» περιγράφει τι είδε σ' ένα απ' αυτά τα θισιαστήρια-θέαμα που ήταν και δικό του **κατόρθωμα**, φυσικά:

«**ΠΤΩΜΑΤΑ, πτώματα, πτώματα. Πυροβολημένα, εκτελεσμένα με αέρια, σε κατάσταση αποσύνθεσης, και ματωμένα φαντάσματα απ' τους ομαδικούς τάφους. Η σκηνή έμοιαζε με κόλαση, και δεν ήξερα αν είχα τρελαθεί ή αν όλα αυτά ήταν εξωπραγματικά**».

«**ΟΛΑ ΑΥΤΑ**» ήταν πέρα για πέρα **πραγματικά** -όπως και η **τρέλα** των δημίων... Σ' ένα τέτοιο γλαφυρό θεμέλιο φιλοδοξούν να χτίσουν τον πάλλενκο, πάνανγο κόσμο τους οι «περιούσιοι»...

1. «Αρτούρο Ούι», Επίλογος

2. Λεπτομέρειες στο περιοδικό «Time», 23.8.99.

[Από το **Βήμα**, 29.8.1999]

■ **«Ο Αϊνστάιν και η αρχαία Ελλάδα»:** Ο κ. Παν. Βλαχόπουλος-Ζακυνθος σημειώνει, σε συνέντευξη άρθρου για τον Αϊνστάιν, που δημοσιεύτηκε στο τεύχος 163 του περιοδικού μας, ότι ο διάσημος σοφός, στο βιβλίο του «Πως βλέπω τον κόσμο» γράφει τα παρακάτω για την αρχαία Ελλάδα:

«Τιμάμε την Αρχαία Ελλάδα σαν το λίκνο της Αντικείμενης Επιστήμης. Εκεί για πρώτη φορά δημιουργήθηκε ένα λογικό, θαυμάσιο σύστημα της σκέψης, που τα θεωρήματά του βγαίνουν τόσο απρόσπαστα το ένα από τ' άλλο, ώστε η κάθε μια από τις αποδεικνυόμενες προτάσεις να μην προκαλεί την παραμικρή αμφιβολία και τούτο είναι η Ευκλείδειος Γεωμετρία.

Αυτό το θαυμάσιο έργο της λογικής έδωσε στο ανθρώπινο μυαλό τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις μεταγενέστερες προσπάθειές του. Εκείνος, που στη νεότητά του δεν ενθουσιάστηκε μπροστά σ' αυτό το έργο δεν είναι γεννημένος για να γίνει θεωρητικός σοφός».

■ **«Διωγμοί κατά την Κατοχή-Ολοκαύτωμα»:** Ο κ. Π. Κωνταντίνι-δης-Χολαργός, με αφορμή τη «δράση του σεμνού και γενναίου συνταγματάρχη Μ. Φριζή αλλά και το ήθος του», προσθέτει τα παρακάτω:

«...Από τις παιδικές μου αναμνήσεις (Τούμπα Θεσσαλονίκης, 10-11 ετών) όταν το 1933-34 βλέπαμε τις φωτιές

στο συνοικισμό Κάμπελ, που τον πυρπόλησαν οι Ε.Ε.Ε. οπαδοί του Χίτλερ αποβράσματα της κοινωνίας μας. Την ευγενική μητέρα μου που μας μάθαινε πως αυτό το έκαναν εγκληματικά στοιχεία/άτομα. Στιγμές που σημαδεύσαν για πάντα τη ζωή, τη μετέπειτα πορεία μου απέναντι σε κάθε αδικία απ' όπου, αν προέρχεται.

Είναι τόσες οι περιπτώσεις όπως αυτή, που μας έκριναν -παιδιά τότε εμείς, μαθητές- οι εβραίοι φτωχομανάβηδες της οδού Κομνηνών/Μοδιάνο από τους χωροφύλακες που μας καταδίωκαν στα γεγονότα της 9ης Μαΐου 1936.

Μα πάνω απ' όλα μου θυμίζει εκείνο το λίγο που μπόρεσα να κάνω/προσφέρω στους συμπατριώτες μου εβραίους κατά την κατοχή όταν οι δολοφόνοι του Χίτλερ εξαπόλυσαν τις φοβερές διώξεις. Οργανωμένος στον ΕΛΑΣ, εκτελώντας διαταγές μπόρεσα να βοηθήσω αρκετούς να περάσουν στην ελεύθερη Ελλάδα όντας υπεύθυνος του τομέα Αιγάλεω, Περιστέρι, Πετρούπολη, Πάρνηθα δίοδος.

Λυπάμαι που τότε δεν ήταν δυνατό να γνωρίζουμε ονόματα ή να κρατάμε αρχεία. Ποιος ήξερε αν θα ζούσε; Δεν ξέρω, πως έχω την αίσθηση, πως γνώριζα ή θυμάμαι έναν επικεφαλής ομάδας. Νομίζω ήταν της Αρχιτεκτονικής του Μετσοβείου. Λέγονταν Βαλενστάιν. Θα χαρώ μόνον αν μάθαινα πως ζει».

■ **«Τα αντιεβραϊκά τροπάρια»:** Ο κ. Π. Δημητράτος-Νέα Πέραμος, με επιστολή του επανέρχεται στην πρόταση που έκανε

προ τριακονταετίας ο αείμνηστος Καθηγητής Ακαδημαϊκός Αμ. Αλιβιζάτος για την «επιβεβλημένη αναθεώρηση και διόρθωση ορισμένων λειτουργικών κειμένων θιγόντων την υπόληψη και την αξιοπρέπεια του Ισραηλτικού λαού». Όπως γράφει ο κ. Δημητράτος:

«Η συνέχιση των κειμένων (τροπάρια) αποτελεί αιώνιο και ανεξάντλητο στίγμα επαισχυντίας στο Χριστιανισμό της εποχής μας και επιβάλλεται η αναθεώρηση αυτών, που είχαν επηρεασθεί από μία απαράδεκτη συμπεριφορά των Εβραίων.

Τόσων η αναπροσαρμογή των κειμένων (τροπάρια) όσον και της λατρείας, καθίστανται αναγκαία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ας εξετάσει το θέμα, καθώς και η Ορθόδοξη Εκκλησία -αυτοκέφαλη είναι- ας το μελετήσει».

■ **«Αντιεβραϊσμός»:** Ο κ. Δ. Σαραντάκος-Αίγινα στην τοπική εφημερίδα «Το Φυστίκι» γράφει μεταξύ άλλων:

«Όπως κάθε ρατσισμός έτσι και ο αντιεβραϊσμός στηρίζεται στο συναίσθημα, την άλογη προκατάληψη και τον φόβο που γεννά στα πλήθη κάθε ένας που είναι διαφορετικός. Παρόμοιες αντιλήψεις είναι παρόλογες και χωρίς κανένα επιστημονικό ή κοινωνικό έρεισμα. Ειδικότερα ο αντιεβραϊσμός χαρακτηρίζεται από δύο παραλογισμούς. Πρώτον, αντιμάχεται τους Εβραίους όχι για κάποιες απαράδεκτες πράξεις ή ενέργειές τους που έγιναν σήμερα αλλά για πράξεις ή ενέργειες, που έγιναν στο μακρινό παρελθόν και δεύτερο τους αντιμάχεται για το γεγονός και μόνο ότι γεννήθηκαν Εβραίοι και θέλουν να παραμείνουν Εβραίοι».

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hkhis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Πίνακας περιεχομένων ΚΒ' τόμου Χρονικών

(1999, τεύχη 159-164)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΕΥΧΩΝ

Τεύχος 159	(Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1999)
Τεύχος 160	(Μάρτιος-Απρίλιος 1999)
Τεύχος 161	(Μάϊος-Ιούνιος 1999)
Τεύχος 162	(Ιούλιος-Αύγουστος 1999)
Τεύχος 163	(Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1999)
Τεύχος 164	(Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1999)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Ααρών Ισαάκιος,	164/7
Αϊνστάιν Αλμπερτ,	163/10
Αντισημιτισμός,	159/31, 160/2
Αρχαιολογία Εβραϊκή,	163/5
Celan Paul	161/23
Δεισδαμονίες,	160/19
Διάλογος Ορθοδοξίας και Ιουδαϊσμού,	164/3
Εβραίοι της Κωνσταντινούπολης,	163/12
Εβραϊσμός (σύγχρονη εποχή),	159/3, 160/3
Εγκαίνια πλατείας Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων στην Αθήνα και Πλατείας Άννας Φράνκ στη Λάρισα,	164/30
Ειρήνη (δοκίμιο περί),	162/3
Ιουδαίοι της Σπάρτης,	159/8, 159/15
Ισραηλίτες (στην Ανατολική Ηπειρωτική Ελλάδα),	160/6
Ισραηλίτες στην Ελλάδα,	160/21
Ισραηλίτες Σμύρνης,	159/27
Ισραηλιτικές Κοινότητες Θράκης,	162/3, 164/21
Ισραηλιτική Κοινότητα Δράμας,	162/7, 162/18
Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων,	162/10
Ισραηλιτική Κοινότητα Κρήτης,	162/11
Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου,	160/14
Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων,	161/18
Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου,	161/14
Μέρτεν Μαξ,	162/2
Μουσική (εβραϊκή),	164/13
Ολοκαύτωμα	159/5, 160/15, 162/2
Πλάτων,	161/3
Πόλεμος 1940	163/2
Πολιτισμός,	161/2
Σολωμός Διονύσιος,	159/24
Συναγωγή Χανίων,	164/2, 164/24
Ταλμούδ,	164/16
Τραγούδια (Σεφαραδίτικα),	159/16, 161/25
Φριζής Μαρδ.,	163/3
Χριστιανισμός (σύγχρονη εποχή),	159/3, 160/3.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αποστολάτος Γερ.,	164/21
Αποστόλου Ανδρέας,	159/5
Βέης Νίκος,	159/15
Βέλλας Βασ.,	163/5
Γιαννόπουλος Ν.Ι.,	160/6
Γκουριόν (Μπεν) Δ.,	161/3
Δαμασκηνός Παπανδρέου (Μητροπολίτης Ελβετίας),	160/3
«Δίκαιοι των Εθνών» (Κατάλογος Ελλήνων τιμηθέντων),	161/21
Δραγούμης Μ.,	161/25
Ενεπεκίδης Π.Κ.,	159/24
Fernandez-Paparsenou So.,	159/16
Ιωαννίδης Ιάσων,	163/16
Καραβιδόπουλος Ιω.,	164/3
Kechinian Patrick,	161/23
Λεβινάς Εμμ.,	164/16
Λίβα Μωσέ,	160/17
Nar A.,	162/2
Ξυδά Μ.,	161/14
Οικονόμου Γ.,	163/3
Παλαιολόγος Π.,	163/2
Παπαστρατής Θρ.,	163/12, 164/2
Ριτζαλέος Β.	162/3
Σαββίδης Αλέξης,	159/8, 164/7
Στρούμσα Ιάκωβος,	160/15
Σφακιανάκη-Μανωλίδου Μ.,	160/19
Σωμερίτης Ριχάρδος,	160/2
Φρόμ Εριχ,	161/2
Χριστόδουλος (Αρχιεπίσκοπος),	159/31

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ:

* Π. Μητρόπουλος: Κατοχή και Εβραίοι, 159/28
 * Τ. Μανάκας: Η Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου, 159/28 * Χρ. Κωστούλας: Αντισημιτισμός και Ορθοδοξία - Εκκλησία, 159/29 * Αναστ. Βαμβακάς: Διγλωσσία του Κοσμά του Αιτωλού, 159/29 * Παν. Σιμωνάκης: Υπάρχει και εβραϊολόγος αντισημίτης;, 159/30 * Ιωσ. Βεντούρας: Από την ιστορία της Κατοχής, 161/30

* Βασ. Αϊδάλης: «Ουκ ενι Ιουδαίος ουδέ Έλληνη», 162/16 * Μαρ. Κλιάφα: Η Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων, 163/18 * Ευστ. Δημακόπουλος: Εβραίοι μαθητές της Θεσσαλονίκης, 163/18 * Ανδρ. Πανταζόπουλος: Οι ψευδολογίες για τα «Πρωτόκολλα των σοφών της Σιών», 164/31 * Θ. Διαμαντόπουλος: Δήλωση φρονημάτων... μέσω των ταυτοτήτων, 164/31.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ (ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ):

* Ζαν Ντανιέλ, «Ο Θεός είναι φανατικός;», 159/32
 * Ρίτας Γκαμπάι-Σιμαντώβ, «Ισραήλ, η αναγέννηση του κράτους», 159/32 * Γ. Καφτατζή, «Το Ναζιστικό Στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης», 161/30
 * Ν. Μάτσα, «Αυτό το παιδί πέθανε αύριο», 161/30
 * Λ. Φωλίνα, «Αλμπέρτο Ερρέρα: Ωδή σ' έναν ήρωα», 161/30 * J. Hassoun, Γ. Θανασέκου, Ρ. Μπενβενίστε, Ο. Βαρών-Βασάρ, «Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη», 162/14 * Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, «Η

Παλαιά Διαθήκη», 162/15 * Μ. Κέντρου-Αγαθοπούλου, «Συνοικισμός σιδηροδρομικών», 162/15 * Λ. Μπενρουμπή-Αμπαστάδο, «Τα τετράδια της Λίνας-Ένα ντοκουμέντο από την Κατοχή», 163/17 * Στ. Ιωαννίδη, «Κάμιнос πυρός καιομένη», 163/17 * Θ. Παπαστρατή, «Επταλόφου Βοσπορίδος οδοιπορία. Έλληνες, Αρμένιοι, Τούρκοι, Εβραίοι», 163/17 * Μεθ. Γ. Φούγια, «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός», 164/33 * Ραφ. Φρεζή, «Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα», 164/34.

Summary of the contents of Issue No 165, Vol. 22

January - February 2000

✓ In an article titled "**The Chosen**", the well-known columnist, Marios Ploritis brings up cases of racial hatred that continues to prevail in various regions of humanity. He calls those who are nostalgic to Nazism - racism "Angels of death".

✓ In his article, Mr. Pamboukis follows **the course of the Jewish people** and registers various reproaches against Jews that were projected by Gentile historians and thinkers of the contemporary era.

✓ Professor Mrs. V. Hastaoglou presents the **Jewish quarters** of Kambell - Votsi and Vyzandiou of Thessaloniki, in which the majority of

inhabitants in the beginning of the 20th century were Jews.

✓ In his article, the scholar, Mr. N. Tzouganatos presents the settlement of **Jews in the islands of the Ionian Sea** at the end of the 15th century, and their life in Cephalonia.

✓ Air Force officer, Mr. N. Koskinas, presents his **personal memories** from the prison camp in Barth, Germany, in connection to neighbouring labour camps for Jews.

✓ The issue closes with **letters** to the editor, **book presentations** and the **table of contents** of volume 22 of 1999.

(Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi).

